

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΝΗ'

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1987

ΤΕΥΧΟΣ Δ'

Ο ΟΡΘΟΔΟΞΟ-ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Σύντομος επισκόπησις τῆς ἀνελιξέως αὐτοῦ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

Ὁμοτ. Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ

I. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΙΑΛΟΓΩΝ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΩΣ

Ὑπὸ τὸν ὄρον «Ὁρθοδοξο-προτεσταντικὸς διάλογος» νοεῖται ἐνταῦθα ὁ ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας διεξαχόμενος ἀπὸ τῆς Λουθηρείου Διαμαρτυρήσεως τοῦ ἰστ' αἰῶνος ἐκκλησιαστικο-θεολογικὸς διάλογος μετὰ τῶν ἐξ αὐτῆς προελθουσῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν Λουθηρανικῆς, Καλβινικῆς καὶ Ἀγγλικανικῆς, πρὸς ἀλληλογνωριμίαν καὶ θεολογικὴν συνεννόησιν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν καὶ ἐνότητα μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπισκόπησις τῆς ἀνελιξέως τοῦ διαλόγου τούτου ἐνδείκνυται τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ Προτεσταντισμὸς, ὡς ἐνιαῖον ὄλον λαμβανόμενος, διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον καὶ ἐν τῇ συγχρόνῳ Οἰκουμενικῇ Κινήσει τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἧς μετέχουσι καὶ πολλαὶ ἄλλαι Προτεσταντικαὶ Ὁμολογίαι καὶ παραφυάδες, συμμετέχουσαι ἅμα μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τοῦ ὑπὸ τῆς Κινήσεως ταύτης διεξαγομένου οἰκουμενικοῦ διαλόγου. Τούτων ἕνεκεν ἡ περὶ τὸ θέμα τοῦτο ἐνασχόλησις τυγχάνει καὶ λίαν ἐπίκαιρος, δι' ὃν λόγον περὶ αὐτὸ καὶ γενικῶς περὶ τοὺς διεξαγομένους μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν διαλόγους ἀσχολοῦνται ἐντόνως ἐπ' ἐσχάτων πολλοὶ ἐρευνηταί, καὶ μάλιστα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν πραγματοποιηθέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἑορτασμῶν, ἧτοι πρῶτον τῆς 500στῆς ἐπετείου ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ Δύσει Μαρτίνου Λουθήρου, ἑορτασθείσης πρὸ τριετίας ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ Λουθηρανισμοῦ, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν· δευτέρον τῆς 450στῆς ἐπετείου ἀπὸ τῆς ἀποδοχῆς τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως ὑπὸ τῆς πόλεως τῆς Γενεύης κατὰ Μάιον τοῦ ἔτους 1536, ἑορτασθέντος ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας τῆς Γενεύης κατὰ Μάιον τοῦ 1986 τοῦ γεγονότος ἐκεῖνου, τοῦ συνδεομένου μετὰ τοῦ ἔργου καὶ

τῆς προσωπικότητος τοῦ μεγάλου μεταρρυθμιστοῦ Ἰωάννου Καλβίνου¹· καὶ τρίτον, εἰδικῶς δι' ἡμᾶς τοὺς Ὀρθοδόξους, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπισήμου ἐνάρξεως τοῦ νέου ἰδιαίτερου Ὀρθοδόξο-καλβινικοῦ θεολογικοῦ διαλόγου, πραγματοποιηθείσης κατὰ Μάρτιον 1986 ἐν τῷ ἐν Σαμπεζῦ τῆς Γενεύης Ὀρθοδόξῳ Κέντρῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, 367 ἔτη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπαφῶν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Λουκάρεως μετὰ Καλβινιστῶν θεολόγων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καρπὸς τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἔκδοσις τῆς λεγομένης «Λουκαρείου» Ὁμολογίας ἐν ἔτει 1629 καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπακολουθήσαντος ἰδιορρύθμου Ὀρθοδόξο-καλβινικοῦ διαλόγου κατὰ τὰ ἔτη 1638-1691.

Ἀλλά, πρὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν καθ' ἕκαστον Ὀρθοδόξο-προτεσταντικῶν διαλόγων, ἐνδείκνυται ὅπως προταχθῶσιν εἰσαγωγικά τινα περὶ τῶν διαλόγων γενικῶς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, θιγομένων καὶ ἀναλυομένων πτυχῶν τινῶν αὐτῶν.

*

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, μετέχουσα τῆς λεγομένης «Οἰκουμενικῆς Κινήσεως» τῶν Ἐκκλησιῶν, διεξάγει διαφόρους διμερεῖς καὶ πολυμερεῖς θεολογικούς διαλόγους μετὰ τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, οὕτως ὥστε οἱ διάλογοι οὗτοι ἀποτελοῦσι σήμερον τὴν σπουδαιότεραν καὶ πλέον ὑπεύθυνον ἔκφρασιν τῶν διεκκλησιαστικῶν καὶ διαχριστιανικῶν ἐν γένει φιλενωτικῶν σχέσεων καὶ προσπαθειῶν τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν². Καλεῖται δὲ θεολογικὸς διάλογος ὁ μεταξὺ θεολόγων διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν διεξαγόμενος ἐπισήμως ἢ ἀνεπισήμως, προφορικῶς ἢ γραπτῶς, καὶ περιστρεφόμενος περὶ θέματα θεολογικά καὶ ἐκκλησιαστικά, ἔχων δὲ ὡς προσεχῆ

1. Ἡ «Ecumenical Review» ἀφείρωσεν εἰς τὸ ἰωβηλαῖον τοῦτο τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ 39 τόμου (Ἰανουαρίου 1987) αὐτῆς, μετ' ἀξιολόγου θεολογικῆς ἀρθρογραφίας, ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «The Reformation in Geneva: 450 years afters».

2. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν διαλόγῳ μετὰ τῶν Ἐτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, Ἀθῆναι 1975. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τὸν διάλογον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν Ἐτεροδόξων. Εἰς: Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1987. Μητροπολίτου Ἑλβετίας Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου, Θεολογικοὶ Διάλογοι I, Θεσσαλονίκη 1986. Β. Ἀναγνωστοπούλου, Οἱ Πατέρες καὶ οἱ Θεολογικοὶ Διάλογοι. (Ἀνάτυπον ἐκ τόμου «Aksum-Thyateira», Ἀθῆναι 1985). Β. Σταυρίδου, Αἱ ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τῶν Διαλόγων, ἐν «Θεολογία» 57 (1986) 723-752. Α. Παπαδοπούλου, Οἰκουμενικά I: Μαρτυρία καὶ διακονία τῆς Ὀρθοδοξίας σήμερα. Π: Κείμενα ἰορθοδόξων καὶ διαχριστιανικῶν σχέσεων, Θεσσαλονίκη 1983-1984. D. C o n s t a n t e l o s, Issues and Dialogues in the Orthodox Church since world war two, Brookline Mass. 1986. E. T h e o d o r o u, Die Ökumenischen Dialoge aus orthodoxer Sicht, ἐν: Les Dialogues oecuméniques hier et aujourd'hui. Chambésy 1986, σ. 169 ἐξ.

μὲν σκοπὸν τὴν ἀλληλογνωριμίαν καὶ προσέγγισιν καὶ συνεργασίαν τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς ἀπώτερον δὲ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν. Ὁ διάλογος οὗτος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «οἰκουμενικός», καθ’ ὅσον συμμετέχουσιν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει αὐτοῦ, ἢ ὅπωςδήποτε παρακολουθοῦσι μετ’ ἐνδιαφέροντος αὐτὸν πᾶσαι σχεδὸν αἱ χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ Ὁμολογίαι, δρῶσαι εἴτε ἐν τοῖς πλαισίοις τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, εἴτε ἀπ’ εὐθείας μετ’ ἀλλήλων. Ἰδίως οἱ Ὁρθόδοξοι, οἱ Ῥωμαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι διεξάγουσι κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἐπισήμους καὶ συστηματικούς θεολογικοὺς διαλόγους, κυρίως δι’ ἐξουσιοδοτημένων πρὸς τοῦτο θεολογικῶν ἐπιτροπῶν, ἐπιδιώκοντες δι’ αὐτῶν ὅπως προσεγγίσωσι καὶ γνωρίσωσι πληρέστερον ἀλλήλους, κατανοήσωσι τὰ ἰδιάζοντα παρ’ αὐτοῖς, ἀνεύρωσι τὰς συνδεούσας αὐτοὺς ὁμοιότητας καὶ διευθετήσωσι καὶ ὑπερβῶσι τὰς χωριζούσας αὐτοὺς διαφοράς.

Ἄλλ’ αἱ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην καταβαλλόμεναι σοβαραὶ προσπάθειαι καὶ γενικῶς ἢ ἐπιδιώξεις τῆς θεοβουλήτου καταλλαγῆς καὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖ ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐποχῇ αἴτημα παγχριστιανικόν, ἀπορρέον ἐκ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἑαυτῆς οὐσίαν εἶναι μία, ἡ δὲ ἐνεστῶσα θλιβερὰ διαίρεσις αὐτῆς ἀντίκειται εἰς τὴν ἰδρυτικὴν βούλησιν τοῦ Σωτῆρος καὶ εἰς τὴν τελευταίαν ἀρχιερατικὴν προσευχὴν αὐτοῦ, «ἵνα πάντες ἐν ᾧσιν» (Ἰωάν. 17,21). «Ὅθεν ἡ ἐπιδιώξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος χαρακτηρίζεται ὡς ἐπιταγὴ καὶ ἀναγκαιότης τῶν καιρῶν, ὡς αἴτημα καθολικόν καὶ ἐπιτακτικόν τῶν ἀξίων τοῦ ὀνόματος αὐτῶν χριστιανῶν¹. Ὡς γνωστόν, ἡ μεγαλυτέρα διάσπασις τῆς ἐνότητος τῆς μιᾶς Ἐκκλησίας ἔλαβε χώραν πρῶτον μὲν κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα, ὅτε ἀπεσπᾶσθησαν ἀπ’ αὐτῆς ἡ Νεστοριανικὴ καὶ αἱ Μονοφυσιτικαὶ ἐλάσσονες Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς, χαρακτηριζόμεναι καὶ ὡς Ἀντιχαλκηδόνιοι, δεύτερον κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, ὅτε ἀπεσπᾶσθη ἀπ’ αὐτῆς ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης, συμπαρασύρασα μεθ’ ἑαυτῆς τὴν δυτικὴν χριστιανοσύνην, καὶ τρίτον κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ὅτε ἀπεσπᾶσθησαν ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας αἱ Πρωτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ Ὁμολογίαι καὶ κοινότητες, πολλαπλασιασθεῖσαι μετὰ ταῦτα καταπληκτικῶς².

1. Καὶ κατὰ τὸν καθηγητὴν Α. Φ υ ρ ἄ κ η ν, «εἰς οὐδεμίαν ἕλλην ἐποχὴν τὸ αἴτημα τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου, τῆς οἰκουμενικῆς συνεργασίας, οὐ μόνον δὲ μεταξὺ τῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς προσεγγίσεως καὶ, εἰ δυνατόν, τῆς ἐνώσεως αὐτῶν, ὑπῆρξε τόσον ἔντονον καὶ ἐπιτακτικόν, ὅσον εἰς τὰς ἡμέρας μας». (Ἡ θέσις καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐλληνικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν σημερινὴν δυτικὴν Εὐρώπην, Ἀθήναι 1984, σ. 91). Πρβλ. καὶ I. K a r m i r i s, Die Orthodox Katholische Kirche über das II. Vaticanum und die auf ihm entwickelten Aspekte und Tendenzen hinsichtlich der christlichen Einheit, ἐν: περιοδ. «Kyrios» 4 (1964) 241.

2. Τοῦτο ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ὑπ’ αὐτῶν ἀπόρριψιν τοῦ κύρους τῆς

Ἄλλὰ τὸ καθολικὸν αἴτημα περὶ τῆς ἀδηρίτου ἀναγκαιότητος τῆς ἐπανενώσεως τῶν διασπασθεισῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἐπέβαλεν, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ κ' αἰῶνος, καὶ μάλιστα μετὰ τὸ τέλος τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐξ αὐτῶν δεινῶν, τὴν προσφυγὴν τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν εἰς τὸν εἰρηνικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν διάλογον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀληθείας, «ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον» (Α' Πέτρ. 1,22) ἐν βαθεῖα ταπεινοφροσύνη, κατὰ τὸ «ὑπόδειγμα» τοῦ μοναδικοῦ θεοῦ «Διδασκάλου» καὶ «Σωτῆρος» ἡμῶν (Ἰωάν. 13,14-17). Δι' ὃ καὶ διακρίνεται ὁ σύγχρονος διάλογος ἀπὸ τοῦ ἀντιρρητικοῦ καὶ πολεμικοῦ διαλόγου παρωχημένων ἐποχῶν, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἀδεσμεύτου καὶ ἀνευθύνου συζητήσεως μεταξὺ διίσταμένων χριστιανῶν. Ἀντιθέτως οὗτοι προβάλλουσι σήμερον τὴν ἔντονον ἀξίωσιν, ὅπως ἀπαλλαγῶσιν αἱ Ἐκκλησίαι αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν πλεγμάτων τῆς διαιρέσεως καὶ τῆς μισαλλοδοξίας τοῦ παρελθόντος, ἵνα οὕτω δυνηθῶσιν ἐν ἐνότητι νὰ ἀντιμετωπίσωσιν ἀποτελεσματικώτερον τὴν πρόκλησιν τῆς συγχρόνου ἀθετίας καὶ ἀπιστίας. Διὰ ταῦτα ὁ ἐν ἀγάπῃ διάλογος τῆς ἀληθείας, παρ' ὅλας τὰς ἐπιπροσθούσας δυσχερείας, θεωρεῖται σήμερον, ὑπὸ τὸ ἐπικρατοῦν νέον πνεῦμα καὶ τὰς δημιουργηθείσας νέας συνθήκας εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς δυνατὸς καὶ ἀναγκαῖος, πρὸς βαθμιαίαν ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνίας καὶ ἐνότητος¹ τῆς διηρημένης Χριστιανοσύνης καὶ θεολογικῆν μαρτυρίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐν τῇ ἐποχῇ ἡμῶν ὁ μονόλογος ἔχει παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὸν ἀπαθῆ, εἰρηνικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν διάλογον μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, μὲ τὰσιν δὲ καὶ περαιτέρω ἐπεκτάσεως αὐτοῦ εἰς οἰκουμενικὸν διάλογον μεταξὺ χριστιανῶν καὶ μὴ χριστια-

ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἀπολύτου ἐλευθερίας πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἀγίας Γραφῆς —μόνης πηγῆς τῆς πίστεως— ὑφ' ἐκάστου ἀτόμου, κατὰ τὸ δοκοῦν, τοῦθ' ὅπερ ὠδήγησεν εἰς τὸν κατακερματισμὸν τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ εἰς τὴν θεολογικὴν πολυκράτειαν, ἡ ὁποία καὶ αὐξάνεται καθημερινῶς... Ἰδιαιτέρως ὁ Ἀμερικανικὸς Προτεσταντισμὸς μαστίζεται ἀπὸ μεγάλης ἐκτάσεως θεολογικῆν πολυκράτειαν, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται εἰς μίαν πληθώραν ἐκκλησιαστικῶν παραφυάδων, θρησκευτικῶν ομάδων ἢ ἀπλῶς σωματείων. Τὸ θεολογικὸν ὑπόβαθρον του εἶναι εὐρύτατον, ὑπερβαίνει δὲ τὰ ὅρια τῶν γνωστῶν θεολογικῶν θέσεων τῶν μεγάλων τμημάτων τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ καταλήγει εἰς θεολογικὸν χάος». (Α. Δ ε λ η κ ω σ τ ο π ο ὑ λ ο υ, Ὁρθοδοξία, ἡ σύγχρονη πρόκληση, Ἀθήναι 1986, σ. 142).

1. Περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν μορφῶν τῆς «κοινωνίας καὶ τῆς ἐνότητος» τῶν Ἐκκλησιῶν σήμερον διετύπωσαν ἀξιοπροσέκτους τινὰς ἀπόψεις, μεταξὺ περισσοτέρων ἀπαραδέκτων ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, τὰ μέλη τῆς μεικτῆς Λουθηρο-καθολικῆς Ἐπιτροπῆς διαλόγου μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Λουθηρανικῆς καὶ Ῥωμαιοκαθολικῆς. Ἐν: Service d'Information du Secrétariat pour l'unité des Chrétiens, 1985 (III-IV), n. 59. — La Documentation Catholique, 15 mars 1987, n. 1936, σ. 294 ἐξ.

νῶν, χριστιανικῆς θρησκείας καὶ μὴ χριστιανικῶν θρησκειῶν (Ἰουδαϊκῆς, Ἰσλαμικῆς, Βουδδιστικῆς, Ἰνδουιστικῆς κ.λπ.), ἡ μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν συγχρόνων ἰδεολογικῶν ρευμάτων, καὶ μάλιστα τοῦ Μαρξισμού, καὶ γενικώτερον τοῦ κόσμου. Κατ' αὐτῶν στρατεύεται καὶ ἡ σύγχρονος Ὀρθόδοξος Θεολογία, ἀγωνιζομένη πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν νεωτέρων ἀθεϊστικῶν, μηδενιστικῶν καὶ λοιπῶν ἰδεολογικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν θεωριῶν περὶ θανάτου δῆθεν τοῦ Θεοῦ καὶ ὑποκαταστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ συγχρόνου αὐτονόμου ἀνθρώπου κ.λπ. Κυρίως πρόκειται περὶ θεολογικοῦ διαλόγου, διεξαγομένου ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς συγχρόνου Οἰκουμενικῆς Κινήσεως τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τὴν μορφήν ἢ πολυμερῶν ἢ διμερῶν θεολογικῶν διαλόγων, δι' ὧν ρυθμίζονται αἱ διεκκλησιαστικαὶ καὶ αἱ διαχριστιανικαὶ σχέσεις ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ, ἐπιδιωκομένης οὕτω στενωτέρας καὶ πληρεστέρας κοινωνίας καὶ ἐνότητος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, «μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως» (Ἐφεσ. 3,13), ἡγουμένου πάντοτε τοῦ Παράκλητου. Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅτι οἱ Διάλογοι διακρίνονται εἰς διμερεῖς, περὶ ὧν ἐν συνεχείᾳ γενήσεται λόγος, καὶ εἰς πολυμερεῖς, διοργανουμένους ὑπὸ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰς τοὺς ὁποίους συμμετέχουσιν ἀντιπρόσωποι Ὀρθόδοξων, Ῥωμαιοκαθολικῶν, Παλαιοκαθολικῶν, Ἀγγλικανῶν, Λουθηρανῶν, Μετερρυθμισμένων, Βαπτιστῶν, Μεθοδιστῶν καὶ ἄλλων, δυστυχῶς ἀνηκόντων εἰς ποικιλωνύμους αἱρέσεις καὶ εἰς «μὴ Ἐκκλησίας-μέλη τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν», ὡς μὴ ὄφειλεν¹. Ὑπάρχουσι δὲ ἐπίσημοι διάλογοι, διεξαγόμενοι ὑπὸ ἐπιτροπῶν ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν θεολόγων, διοριζομένων καὶ ἐξουσιοδοτουμένων πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ὡς ἐπίσης καὶ ἀνεπίσημοι διάλογοι, διεξαγόμενοι διὰ τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου ὑπὸ ἀνεγνωρισμένων θεολόγων, ἄνευ μὲν ἐπίσημου ἐξουσιοδοτήσεως ὑπὸ τῶν οἰκειῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ πάντως ἐν τοῖς κανονικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πλαισίοις κινούμενοι καὶ ἐπικουροῦντες τὸ καθόλου φιλενωτικὸν ἔργον τῶν Ἐκκλησιῶν.

Εἰδικώτερον ἢ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐν τῇ ἀκραδάντῳ πεποιθήσει

1. Ὁρθῶς ὁ καθηγητῆς Γ. Κονιδάρης ἐξέφρασε προσφάτως «τὴν ἀνησυχίαν του διὰ τὴν συνεχῆ διεύρυνσιν τοῦ Π.Σ.Ε. (310 μέλη), δεχομένου εἰς τοὺς κόλπους του, ὡς ἐκ τῆς συνεχιζομένης διαιρέσεως τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὄλονεν καὶ περισσοτέρας Ὁμολογίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὄλγαι εἶναι αἱ πραγματικαὶ Ἐκκλησίαι. Οὕτω τὸ Π.Σ.Ε. ἔχει διαμορφωθῆ εἰς «Συμβούλιον μὴ Ἐκκλησιῶν καὶ τινῶν Ἐκκλησιῶν... Τὸ μέγιστον πρόβλημα τοῦ Π.Σ.Ε. εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικοποίησίς του, διότι χωρὶς ἱερωσύνην, ἦτοι ἀποστολικὴν διαδοχὴν ἐν τοῖς ἐπισκόποις, δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία, οὔτε θεία Εὐχαριστία». (Ἀπόψεις αὐτοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς λήξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Π.Σ.Ε. Ἐν: «Ἐπίσκεψις» 18 (1987) ἀριθ. 372 (15.2.1987) σ. 4). Πρβλ. τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἡ Ὀρθόδοξία ἀποστολικὴ καὶ καθολικὴ καὶ ἡ ἐνότης αὐτῆς, ἐν «Παρνασσῶ» 29 (1987) 7 ἐξ.

ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀδιάκοπον συνέχειαν καὶ κληρονόμον τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, κατέχουσα καὶ διαφυλάσσουσα ἀκεραίαν καὶ ἀνόθευτον τὴν ἀποκεκαλυμμένην θείαν ἀλήθειαν, ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πατερικῆς ἐποχῆς οὐ μόνον δὲν ἀπέφευγεν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπεζήτει τὸν διάλογον μετὰ τῶν ἑτεροδόξων, τῶν αἰρετικῶν, τῶν σχισματικῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἑτεροθρήσκων, πρὸς μετὰδοσιν εἰς αὐτοὺς τῆς ἀληθείας καὶ σωτηρίας αὐτῶν. Ἡδη διὰ τῆς θείας ἐνσαρκώσεως ἄρχεται ὁ περὶ τῆς σωτηρίας ἐν Χριστῷ, τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, διάλογος τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Δι' ὃ καὶ ὁ Κύριος καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐποιοῦντο εὐρυτάτην χρῆσιν τοῦ διαλόγου, ὅστις ἀπαντᾶται καὶ πρότερον ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, καθ' ὅσον «πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Ἰϋῶ» (Ἐβρ. 1,1). Ὁ ἴδιος ὁ ἐνσαρκωθείς Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἀπέφευγε τὸν διάλογον, ἀλλὰ διελέγετο μετὰ τῶν μαθητῶν του, μετὰ τοῦ Νικοδήμου, μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος, μετὰ δικαίων καὶ ἀμαρτωλῶν καὶ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ὡς καὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν αὐτοῦ. Τῷ παραδείγματι δὲ τοῦ Κυρίου στοιχοῦντες καὶ οἱ Ἀπόστολοι, ἐχρησιμοποιοῦν τὸν διάλογον κατὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὅλου ἀποστολικοῦ ἔργου αὐτῶν καὶ μάλιστα εἰσήγαγον αὐτὸν καὶ εἰς τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον (Πράξ. 15,1 ἐξ.), τοῦθ' ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον καὶ κανὼν τῶν μετὰ ταῦτα ἐκκλησιαστικῶν Συνόδων μέχρι σήμερον, ὡς οὐσιαστικὸν καὶ θεσμικὸν στοιχεῖον τοῦ καθόλου συνοδικοῦ θεσμοῦ τῆς Ὁρθοδόξιας. Ἀναφέρομεν ὡς παράδειγμα τὸν ἀπόστολον Παῦλον, ἐφαρμόσαντα τὸν διάλογον καθ' ὅλην τὴν ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν του πανταχοῦ, ὡς π.χ. ἐν Ἀθήναις «διελέγετο ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου» (Πράξ. 17,17 ἐξ.). Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἐκκλησία, ἐπομένη τῷ παραδείγματι τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐφήρμοσεν εὐρύτατα τὸν διάλογον ἐν ὅλῳ τῷ ἱεραποστολικῷ, τῷ κηρυκτικῷ, τῷ κατηχητικῷ καὶ τῷ γενικῷ ποιμαντικῷ ἔργῳ αὐτῆς, ὡς καὶ πρὸς πολεμικοὺς σκοπούς¹. Οἱ δὲ ἱεροὶ Πατέρες αὐτῆς οὐδέποτε ἀπέφευγον τὸν διάλογον μετὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν ἑτεροθρήσκων. Τοῦτο ἀκριβῶς πράττει καὶ σήμερον ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, μετέχουσα τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κινήσεως καὶ ἐν τοῖς πλαισίοις αὐτῆς διεξάγουσα διμερεῖς καὶ πολυμερεῖς διαλόγους μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐμπορουμένων πνεύματος ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας προβάλλει

1. Βλ. καὶ O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, Darmstadt 1962, τ. I, 180, II, 20: Ἰδίως «als literarische Form für polemische Auseinandersetzungen hat sieh im 3. Jahrhundert der Dialog einer besonderen Beliebtheit erfreut». Παραδείγματα παρὰ W. Schneemelcher, *Dialoge in der alten Kirche*, ἐν: *Les Dialogues oecuméniques hier et aujourd'hui*. Les éditions du Centre Orthodoxe, Chambésy, Genève 1986, σ. 60 ἐξ.

τοὺς ἰδίους θησαυροὺς πίστεως, λατρείας, τάξεως, ἡθους καὶ ζωῆς καθ’ ἑαυτοῦ. Τοῦτο θεωρεῖ ἡ Ὀρθοδοξία ὡς ὑπέρτατον καθῆκον αὐτῆς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, ἀλλὰ, ὡς εἰκόσ, ἄνευ ὑπερβάσεως τῶν αἰωνίων ὁρίων, ἀξθεντο οἱ ἱεροὶ Πατέρες αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιεῖ τὸν διάλογον, μιμουμένη τὴν ἀρχέγονον χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸν ἤδη ἀπ’ ἀρχῆς, ἐπομένη κυρίως τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (Γένεσις, Ἰώβ, Ψαλμοί, Προφῆται, Ἄσμα ἀσμάτων, Πράξεις Ἀποστόλων, ἐπιστολαὶ Παύλου κ.λπ.)¹, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀρχαίοις κλασσικοῖς, καὶ πρὸ πάντων τῷ Πλάτῳ καὶ τοῖς ἄλλοις Σωκρατικοῖς καὶ τῷ Κικέρῳ. Τοῦτο π.χ. διαπιστοῦται κατ’ ἐξοχὴν ἐν ταῖς Συνόδοις τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ ἐν ταῖς διαφόροις μορφαῖς τῆς Λατρείας καὶ μάλιστα τῇ ἱερᾷ Λειτουργίᾳ ἢ ἐν τῇ Θεολογίᾳ κατὰ τῶν Ἰουδαίων, τῶν Ἑθνικῶν, τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν, ἢ ἐν τῷ κατηχητικῷ καὶ τῷ διδασκτικῷ διαλόγῳ ἢ βραδύτερον ἐν τῷ διαλόγῳ μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Διαμαρτυρήσεως προελθουσῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν, καὶ δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν μορφῇ ἀπολογητικῇ ἢ πολεμικῇ. Περιοριζόμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὡς παράδειγμα ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τὸν κατὰ τὸν β’ αἰῶνα εἰρηνικὸν διάλογον μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων Σμύρνης Πολυκάρπου καὶ Ῥώμης Ἀνικῆτου καὶ Βίκτωρος, ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαφωνίαν περὶ τὸν χρόνον τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, τῶν ἐκατέρωθεν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, «ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως τὸ καὶ εἰς δεῦρο κρατήσαν ἔθος φυλαττουσῶν ... ἀρχαίου ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρουσῶν». Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἐπῆλθε συμφωνία μεταξὺ αὐτῶν, ἀλλ’ ὅμως «καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνικῆτος τὴν Εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ, κατ’ ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ’ εἰρήνης ἀπ’ ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων, καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τηρούντων»². Καὶ εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἀκριβῶς πρὸς διατήρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης καὶ ἐνότητος ἢ ἀποκατάστασιν αὐτῆς τυχὸν διαταραχθείσης οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες, καὶ πρὸ πάντων ὁ Μ. Ἀθανάσιος καὶ ὁ Μ. Βασίλειος, ἐδίδαξαν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς φιλανθρώπου ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας³, δι’ ὑπερβάσεως τῆς αὐστηρᾶς

1. Βλ. Ε. Ε c o n o μ ο υ, *The Biblical foundation of Dialogue*, ἐν: *Les Dialogues oecuméniques...*, αὐτόθι, σ. 319 ἐξ.

2. Εὐσεβίου Καισαρείας, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Ε', 23,1-25, 1. ΒΕΠ 19, 341-344.

3. Πρβλ. Α. Ἀ λ ι β ι ζ ἄ τ ο υ, Ἡ Οἰκονομία κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1949. Ι. Κ ο τ σ ὄ ν η, Προβλήματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Οἰκονομίας, Ἀθῆναι 1957. ΙΙ. Τ ρ ε μ π ἔ λ α, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1961, τ. 3, σ. 48 ἐξ. ΙΙ. κ α ι Ν. Μ π ρ α τ σ ι ὡ τ ο υ, ΙΙ. Τ ρ ε μ π ἔ λ α, Κ. Μ ο υ ρ α τ ἰ δ ο υ, Α. Θ ε ο δ έ ρ ο υ, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Οἰκονομία, Ἀθῆναι 1972.

κανονικῆς ἀκριβείας, συμφώνως ἄλλως τε καὶ πρὸς τὸν 66 κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου (419), ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι «ἕως ... ἡμῶν ἐν ἡμερότητι συναγόντων τοὺς τὰ διάφορα φρονούντας, δώσει αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν πρὸς τὸ ἐπιγῶναι τὴν ἀλήθειαν»¹. Ἡ μετάνοια λοιπὸν πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας καὶ διατήρησιν τῆς δογματικῆς ἐνότητος καὶ εἰρήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δύναται νὰ εἶναι καρπὸς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ διαλόγου «ἡπίως καὶ εἰρηνικῶς»². «Ὅθεν ἡ ἀρχαία καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, διὰ τῶν ἐξοχωτέρων Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων αὐτῆς, ἐχρησιμοποίησεν εὐρέως καὶ τὸν διάλογον, συνήθως ὑπὸ τὴν μορφήν ἐρωταποκρίσεων. Οὕτως ἐκτείνεται ὁ διάλογος καθ' ὅλην τὴν πατερικὴν περίοδον καὶ διὰ τοῦ μεσαίωτος ἐξικνεῖται μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων»³, προσλαβὼν τρεῖς κυρίας μορφάς. Ἐντεῦθεν εὐρηγται α) πολεμικοὶ διάλογοι, καὶ δὴ διαθηρσκειτικοὶ εἴτε κατὰ τῶν Ἰουδαίων, εἴτε κατὰ τῶν Ἐθνικῶν, ὡς καὶ κατὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν, β) δογματικοφιλοσοφικοί, κατηγορητικοὶ καὶ ἄλλοι διδασκτικοὶ διάλογοι, καὶ γ) ἀσκητικοὶ καὶ ἀγιογραφικοὶ διάλογοι⁴.

1. Γ. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλίη, Σύνταγμα Ἱερῶν Κανόνων, Ἀθήναι 1853, τ. 3, σ. 475.

2. Αὐτόθι, σ. 475 καὶ 476.

3. Συναφῶς καὶ ὁ μητροπολίτης Ἐλβετίας Δαμασκηνὸς γράφει: «Εἰς ὅλον τὸν ἱστορικὸν της βίου ἡ Ὁρθόδοξία διαλέγεται μὲ τοὺς ἀλλοθρήσκους, μὲ τοὺς αἰρετικούς, μὲ τοὺς σχισματικούς καὶ μὲ τοὺς πιστοὺς της, προβάλλουσα τὴν ὀρθόδοξον πίστιν καὶ παράδοσιν ὡς τὴν μόνην βεβαίαν καὶ ἀσφαλῆ ὁδὸν διὰ τὴν αὐθεντικὴν καὶ λυτρωτικὴν βίωσιν τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος. Ὀλόκληρος σχεδὸν ἡ συνοδικὴ καὶ ἡ πατερικὴ γραμματεία εἶναι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἕνας τέτοιος διάλογος μὲ τοὺς αἰρετικούς, μὲ τοὺς σχισματικούς καὶ μὲ τοὺς κλονιζομένους πιστοὺς διὰ τὴν μεταστροφὴν καὶ τὴν ἐνίσχυσίν τους ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει. Αὕτη εἶναι ἡ δυναμικὴ βίωσις τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Ὁρθοδοξίας». (Ἐν: Ποιμαντικὴ τῶν Διαλόγων, ἐν Ἐπετηρίδι Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 425). Ἐξ ἄλλου ὀρθῶς ἐγράφη, ὅτι «τὸ πολίτευμα καὶ ἡ οὐσία τῆς Ὁρθοδοξίας ἐπιτρέπουν τὴν ὑπὸ τύπον διαλόγου διαμόρφωσιν καὶ ἀνταλλαγὴν ἀπόψεων ἐπάνω σὲ θέματα ποὺ δὲν ἔχουν ἀποφασισθῆ ἀκόμη ἀπὸ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ὅσον σὲ κανένα ἄλλο ἐκκλησιαστικὸν σχῆμα. Τὸ κριτήριον τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως σὲ συνδυασμὸν μὲ τὰ δογματισθέντα ἀπὸ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους καὶ ἡ μὴ ἀναγνώρισις κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας σὲ συνάρτησιν μὲ τὴν εὐκρίνειαν, τὸν ἀλληλοσεβασμὸν, τὴν ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ ἐκφράσεως, ἀποτελοῦν ἐγγύθησιν καὶ στοιχεῖον τοῦ διαλόγου». (Α. Δελήκουστοπούλου, μν. ξ., σ. 117).

4. Π.χ. δείγματα αὐτῶν βλ. ἐν Ἰω. Καρμίρη, μν. ξ., σ. 11. Πρβλ. καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Διάλογος περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν διὰ δυοῖν προσώπων, PG 75, 657. M. Buber, Das Dialogische Prinzip, Heidelberg 1962. R. Hirschel, Der Dialog, Hildesheim 1963. M. Hoffmann, Der Dialog bei den christlichen Schriftstellern der ersten vier Jahrhunderte, Berlin 1966. B. P. Voss, Der Dialog in der frühchristlichen Literatur, München 1970. Μητροπολίτου Ἐλβετίας Δαμασκηνοῦ, Θεολογικοὶ διάλογοι Ι, Θεσσαλονίκη 1986.

Τὰ εἶδη ταῦτα τῶν διαλόγων, συμπληρώσασα καὶ διὰ νεωτέρων, χρησιμοποιεῖ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μέχρι σήμερον.

Ἄλλ' ὅμως ὁ σύγχρονος θεολογικός διάλογος προσέλαβε περισσότερο εἰρηνικόν, μεθοδικόν καὶ ἐπιστημονικόν χαρακτήρα διὰ τῆς ἐπισήμου εἰσόδου εἰς αὐτὸν τῶν Ὀρθοδόξων, τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων. Εἰδικῶς ἡ εἰσοδος εἰς αὐτὸν ὀλοκλήρου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας προσεπόρισεν αὐτῷ ἀΐξουσιν εὐρύτητα καὶ ἀποτελεσματικότητα καὶ ἀπετέλεσεν ἀναμφιβόλως θετικὴν συμβολὴν εἰς τὰς διαχριστιανικὰς σχέσεις καὶ εἰς τὴν καθόλου προώθησιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος. Ἡ πρὸς ταύτην κίνησις ἤρξατο μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ λήγοντος αἰῶνος ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ἐσυστηματοποιήθη πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηνᾶγορου Α' (1948-1972) καὶ ἀποφάσει τῶν κατὰ τόπους Αὐτοκεφάλων Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν τεσσάρων πρώτων Πανορθοδόξων Διασκέψεων ἐν Ῥόδῳ καὶ Σαμπεζὺ Γενεύης (1961-1968). Τοῦτο δέ, καθ' ὅσον ἡ σύγχρονος Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία σύνοιδεν ἑαυτὴν ὡς ἔχουσιν τὸ διπλοῦν ἱερὸν καθήκον, ὅπως ἔνθεν μὲν διαφυλάξῃ τὴν «παρακαταθήκην» (Α' Τιμ. 6,20) καὶ τὸν θησαυρὸν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς χάριτος, ὃν ἐκληρονόμησεν ἀπὸ καὶ διὰ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως, καὶ νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτόν, ἔνθεν δὲ νὰ κηρύξῃ καὶ μεταδώσῃ αὐτόν εἰς τὸν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς κόσμον, «μαθητεύουσα» αὐτόν, ὡς ἀληθῆς «ἀπόστολος» (Ματθ. 28,19), διὰ τῶν εἰς τὴν διάθεσίν της μέσων καὶ μάλιστα διὰ τοῦ διαλόγου. Τοῦτο ἐξέφρασεν ἐπισήμως καὶ ὑπευθύνως ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐν ἐγκυκλίῳ της τοῦ ἔτους 1971, ἐν ἧ γράφει: «Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπῆρξε πάντοτε πρόθυμος νὰ ἔλθῃ εἰς διάλογον μετὰ τῶν ἑτεροδόξων καὶ δώσῃ λόγον καὶ μαρτυρίαν περὶ τῆς ἑαυτῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐλπίδος. Ὁ διάλογος εἶναι ὑποχρέωσις, διότι ὑποχρέωσις εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως... Πρώτιστος σκοπὸς (τοῦ διαλόγου καὶ) τῶν μετὰ τῶν λοιπῶν Ὁμολογιῶν ἐπαφῶν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς ὑψίστης διὰ τὸν Χριστιανισμὸν σημασίας καὶ ἀξίας τῆς ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ διασωθείσης ἀνοθεύτου ἀρχαίας Παραδόσεως. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὡς οὕσα ἡ ἀληθῆς συνέχεια τῆς ἡνωμένης μιᾶς, ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὀφείλει, δίδουσα τὴν μαρτυρίαν αὐτῆς πρὸς ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον, νὰ ἀποτελέσῃ τὸ βασικὸν σημεῖον συναντήσεως ὀλοκλήρου τοῦ διηρημένου χριστιανικοῦ κόσμου»¹. Καὶ δὲν προσφέρει μόνον τὴν μαρτυρίαν της εἰς τοὺς ἑτεροδόξους, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς ὡς κληρονόμου καὶ συνεχιστοῦ τῆς πίστεως, τῆς τάξεως, τῆς λατρείας καὶ τοῦ ἡθους τῆς ἀρχαίας ἡνωμένης Ἐκκλησίας, τῆς φερούσης τὴν σφραγίδα τῶν Ἀποστόλων, τῶν Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων.

1. Παρὰ Π. Τ ρ ε μ π έ λ α, Ἐπὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καὶ τῶν θεολογικῶν διαλόγων ἡμιεπίσημα ἐγγράφα, Ἀθῆναι 1972, σ. 6, 8.

Τοῦτο δὲ τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι καὶ Ὁμολογίαι ἔχουσι κοινὴν καταγωγὴν, κοινὸν παρελθόν, κοινὴν ἱστορίαν, ἔχουσι δηλαδὴ τὴν κοινὴν Παραδόσιν τῆς ἀρχαίας ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπανασυνάντησις καὶ, τοῦ Κυρίου συνεργουόντος, καὶ ἡ ἐπανενωσις τῆς διασπασθείσης Χριστιανοσύνης, τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας θεωρουμένης ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων θεολόγων, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν G. Florovsky, ὡς ζώσης ἐνσαρκώσεως τῆς ἀδιακόπου ταύτης Παραδόσεως ἐν τε τῇ σκέψει καὶ τῇ εὐσεβείᾳ, τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ ζωῇ καὶ πράξει. Πράγματι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, μὴ γνοῦσα τὴν ἐν δυτικῇ ἐννοίᾳ «μεταρρυθμισιν» ἢ οὐσιώδη τινὰ ἀλλαγὴν, ταυτίζει ἑαυτὴν πρὸς τὴν «μία, ἀγία, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν», ζῶσα ἐν ἀδιακόπῳ συνεχείᾳ τῆς ἀρχαίας ζώσης Παραδόσεως ἐκείνης, ἐν ἀδιακόπῳ ἱστορικῇ συνεχείᾳ καὶ ἐνότητι πρὸς τὸ ἔνδοξον παρελθὸν αὐτῆς, καὶ ἐντεῦθεν σύνειδε τὸ βασικόν της χρέος τῆς οἰκουμενικῆς μαρτυρίας καὶ προβολῆς τῆς ἑαυτῆς αὐθεντικῆς Παραδόσεως. Διὰ ταῦτα θεωρεῖται εὐλόγως ὑπὸ πολλῶν ἡ Ὁρθοδοξία ὡς «ἡ μέση χρυσὴ ὁδὸς καὶ βᾶσις διὰ τὴν ἐπανενωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ»¹.

Ἄλλὰ διὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ πανορθοδόξου ἐκκλησιαστικο-θεολογικοῦ διαλόγου μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν καὶ διοργάνωσιν τῆς ὅλης Οἰκουμενικῆς Κινήσεως πρωταρχικὴν καὶ θεμελιώδη σημασίαν κέκτηται τὸ περίφημον Διάγγελμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ ἔτους 1920 «πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ..., μὴ λογιζομένας ἀλλήλας ὡς ξένας καὶ ἀλλοτρίας, ἀλλ' ὡς συγγενεῖς καὶ οἰκείας ἐν τῷ Χριστῷ» (Ἐφεσ. 3,6), ἀναγνωρισθέντος οὕτω τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτήρος τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν καὶ τῆς συνυπάρξεως καὶ τοῦ διαλόγου αὐτῶν μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Πρὸς τῇ θεωρητικῇ δὲ σημασίᾳ κέκτηται καὶ πρακτικὴν σπουδαιότητα «ἡ τοιαύτη (τῶν Ἐκκλησιῶν) προσέγγισις, οὔσα τὰ μάλα εὐκταία καὶ ἀναγκαία καὶ πολλαχῶς χρήσιμος εἰς τε τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον ἐκάστης τῶν ἐπὶ μέρος Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ σώματος, καὶ εἰς παρασκευὴν καὶ διευκλύνωσιν τῆς πλήρους ποτέ, σὺν Θεῷ, καὶ εὐλογημένης ἐνώσεως»². Καὶ ἐν ἑτέρῳ ἐγκυκλίῳ του πρὸς τὰς

1. Μητροπολίτου Κορίνθου Παντελεήμονος Καρνανικολά, Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ τὸ μέλλον της. Ἄρθρον ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἐδύθη» 15 (1986) 575.

2. Ἰω. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τ. II², σ. 1055 ἐξ. Ἀπὸ οἰκουμενικῆς ἐπόψεως τὸ Διάγγελμα τοῦτο «εὔρηται εἰς τὴν βάσιν τῆς ὅλης Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καὶ ἀποτελεῖ τὴν καθ' ὕλην προὔθεσιν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν» (Μητροπολίτου Μύρων Χρυσόστομου, Ἡ θέσις τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸν σύγχρονον χριστιανικὸν κόσμον, Ἀθῆναι 1985, σ. 30), θεωρούμενον γενικώτερον ὑπὸ πολλῶν θεολόγων, ὅτι «it was

Αὐτοκεφάλους Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας κατὰ τὸ ἔτος 1952 τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐπισημαίνει, ὅτι τὸ ἀνοιγμα τῆς Ὀρθοδοξίας πρὸς τὸν ἑτεροδόξον κόσμον σκοπὸν ἔχει «ἵνα γνωρίσῃ καὶ μεταδῶ τοῖς ἑτεροδόξοις τὸν πλοῦτον τῆς πίστεως, τῆς λατρείας καὶ τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἅμα καὶ ἀσκητικὴν αὐτῆς πεῖραν»¹.

Βραδύτερον προωθήθη ἐπισημότερον, πανορθοδόξῳ ἀποφάσει, ἡ προ-παρασκευὴ τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν διὰ τοῦ εἰσαχθέντος ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηνᾶγορου Α΄ τοῦ νέου θεσμοῦ τῶν Πανορθοδόξων Διασκέψεων, ἦτοι τῆς Α΄ ἐν Ῥόδῳ τοῦ 1961, τῆς Β΄ ἐν Ῥόδῳ τοῦ 1963, τῆς Γ΄ ἐν Ῥόδῳ τοῦ 1964, καὶ τῆς Δ΄ ἐν Σαμπεζὺ Γενεύης τοῦ 1968. Οὕτως ἐν μὲν τῇ Α΄ Πανορθοδόξῳ Διασκέψει ἀπεφασίσθη ἡ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Πατριαρχικοῦ διαγγέλματος τοῦ 1920 «μελέτη τῶν τρόπων προσεγγίσεως καὶ ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν προοπτικῇ πανορθοδόξῳ» καὶ ἡ προπαρασκευὴ θεολογικοῦ μετ' αὐτῶν διαλόγου, καὶ δὴ μετὰ τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, μετὰ τῶν ἐλασσόνων ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, τῆς Παλαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ μετὰ τῶν ἐκ τῆς Μεταρρυθμίσεως προελθουσῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν, καὶ εἰδικῶς τῆς Ἀγγλικανικῆς καὶ τῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν», ὡς ἐκφράσεως τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησιαστικῆς κινήσεως². Ἡ δὲ Γ΄ Πανορθόδοξος Διάσκεψις (1964) ἐπανελάβεν, ὅτι «ἡ ἀγία ἡμῶν Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διακηρύττει εὐθαρσῶς τῷ κόσμῳ ἔτι ἅπαξ, ὅτι ἐπιθυμεῖ πάντοτε τὰς μεθ' ὧν τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν ἀγαθὰς σχέσεις ἐπ' οἰκοδομῇ τῆς ἐνότητος τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ μιᾷ, ἀγίᾳ, καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸ ῥῆμα Αὐτοῦ «ἵνα πάντες ἐν ὧσιν»³. Ὡσαύτως καὶ ἡ Δ΄ Πανορθόδοξος Διάσκεψις (1968) εἶχεν ὡς θέμα τὴν προώθησιν τοῦ διαλόγου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ πρὸς τοῦτο ἐποιήσατο «θεώρησιν τῆς μέχρι τοῦδε σημειωθείσης προόδου, ὡς καὶ τοῦ δέοντος ἐφεξῆς γενέσθαι ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν σχέσεων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν: Ῥωμαιοκαθολικῆς, Ἀγγλικανικῆς, Παλαιοκαθολικῆς, Ἀντικαλκηδονείων καὶ Λουθηρανῆς, ὡς καὶ ἐξέτασιν τοῦ

the starting point of the Ecumenical Movement» (D. Konstantelos, μν. ξ. σ. 49).

1. Αὐτόθι, σ. 1059.

2. Αὐτόθι, σ. 1082-1083. Ἰ ω. Κ α ρ μ ἶ ρ η, 'Η Α΄ Πανορθόδοξος Διάσκεψις τῆς Ῥόδου, Ἀθῆναι 1961. «Θεολογία» 32 (1961) 511-512.

3. Ἰ ω. Κ α ρ μ ἶ ρ η, 'Η Γ΄ Πανορθόδοξος Διάσκεψις τῆς Ῥόδου. Ἐν τῇ σειρᾷ αὐτοῦ: Ἀ' Ὀρθοδοξία καὶ Ῥωμαιοκαθολικισμός», Ἀθῆναι 1965, τ. II, σ. 97. Τοῦ αὐτοῦ, Μνημεῖα, τ. II², σ. 1089.

τρόπου τῆς συστηματικωτέρας καὶ πληρεστέρας ὀρθοδόξου προσφορᾶς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν¹.

Ἄλλ' ἰδιαίτεράν ἀξίαν κέκτηνται αἱ ἀποφάσεις τῶν Προσυνοδικῶν Πανορθόδοξων Διασκέψεων πρώτης καὶ τρίτης περὶ τῆς μεγάλης σπουδαιότητος καὶ σκοπιμότητος καὶ ὠφελείας —διὰ τε τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὰς μεθ' ὧν διαλέγεται ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας— τοῦ διεξαγομένου μεταξύ αὐτῶν διαλόγου. Οὕτως ἡ Α' Προσυνοδικὴ Πανορθόδοξος Διάσκεψις, συνελθοῦσα ἐν Σαμπεζύ τὸ 1976, ἐξῆρε τὰ ἀγαθὰ τοῦ διαλόγου δι' ὅλας τὰς διαλεγόμενας Ἐκκλησίας, ὑπογραμμίζουσα ἰδιαίτερος, ὅτι «ὁ διάλογος ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν πολὺ μεγάλην ἀντιστοιχίαν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὡς καὶ τὸ πνευματικὸν μεγαλεῖον, τὴν εὐαγγελικὴν προσπάθειαν, τὴν θεολογικὴν σοβαρότητα τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως, ἴσως δὲ καὶ ὠρισμένας συμπληρωματικὰς τῶν ἰδικῶν μας ὀψεις πνευματικῆς ζωῆς αὐτῆς»². Ὁμοίως καὶ ἡ συνελθοῦσα αὐτόθι τὸ 1986 Γ' Προσυνοδικὴ Πανορθόδοξος Διάσκεψις ἐξάγει τὴν ἀξίαν τῶν διαλόγων καὶ ἐπισημαίνει, ὅτι «οἱ σύγχρονοι διμερεῖς θεολογικοὶ διάλογοι, κηρυχθέντες ὑπὸ Πανορθόδοξων Διασκέψεων, ἐκφράζουν τὴν ὁμόθυμον ἀπόφασιν πασῶν τῶν κατὰ τόπους ἀγιωτάτων Ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὑψιστον χρέος νὰ συμμετέχουν ἐνεργῶς καὶ συνεχῶς εἰς τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν, ἵνα μὴ παρακωλύηται ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία τῆς Ὀρθοδοξίας πρὸς δόξαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ»³.

Ἐπὶ τούτοις λεχθήτω, ὅτι διὰ τὸ ἀνοιγμα καὶ τὸν εἰλικρινῆ διάλογον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων ἠργάσθησαν πολλοὶ ἐπιφανεῖς ὀρθόδοξοι ἱεράρχαι καὶ θεολόγοι, ἀλλ' ὅμως πάντας ὑπερέβαλεν, ὡς παρετηρήθη, ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀθηναγόρας Α' (1949-1972). Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἀμφιβολία, ὅτι οὗτος συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διεύρυνσιν καὶ ἐμβάθυνσιν τῶν μεταξύ Ὀρθόδοξων καὶ ἑτεροδόξων σχέσεων καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ παγίωσιν τοῦ μεταξύ αὐτῶν διαλόγου. Εἰς τὸν Πατριάρχην τοῦτον ὀφείλεται προσέτι ἡ διάκρισις τοῦ διαλόγου τούτου εἰς τὸν οὕτως ἀποκληθέντα «διάλογον τῆς ἀγάπης» καὶ εἰς τὸν ἐν κυριολεξίᾳ «θεολογικὸν διάλογον τῆς ἀληθείας». Ὁ πρῶτος χρησιμοποιοεῖται ἐν τῷ προπαρασκευαστικῷ σταδίῳ ὡς μέσον καὶ ὄργανον πρὸς τὸν κυρίως θεολογικὸν διάλογον τῆς ἀληθείας, μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ ὑποκαταστήσῃ αὐτόν, ἀλλ' ἀπλῶς χρησιμεύων πρὸς προλείανσιν τοῦ ἐδάφους καὶ προετοιμασίαν τοῦ τελευταίου, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία ἀγάπη εἶναι ἀχωρίστως συννηωμένη μετὰ τῆς ἀληθοῦς καὶ

1. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Δ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις, Ἀθῆναι 1968, σ. 38-45, ὡς καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ» 45 (1968) 433.

2. Μητροπολίτου Ἐλβετίας Δαμασκηνοῦ, μν. ξ., σ. 19-20.

3. Ἐπίσκεψις» 17 (1985) ἀριθ. 369 τῆς 15.12.1986, σ. 9.

ὀρθῆς πίστεως. Ὡσαύτως ὁ διάλογος τῆς ἀγάπης ἀποσκοπεῖ καὶ εἰς τὴν συνεργασίαν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν μεγάλων κοινωνικῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος. Πρὸ πάντων ὁ διάλογος τῆς ἀγάπης ἐχρησιμοποιήθη ἐντόνως καὶ ἐπιμόνως καὶ εἰλικρινῶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀθιναγόρου, ὀδηγήσας εἰς τὴν ἄρσιν τῶν ἀμοιβαίων ἀναθεμάτων τῶν Ἐκκλησιῶν παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης (1965) καὶ τοῦ σχίσματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης (τοῦ ἰα' αἰῶνος) καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν προσέγγισιν καὶ συνδιαλλαγὴν τῶν δύο τούτων πρεσβυγενῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας μεταξὺ αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως ὁ διάλογος τῆς ἀγάπης δὲν πρέπει νὰ υπερτιμᾶται καὶ υπερτονίζεται, διότι, ὡς ἐδιδάχθη, «ἡ εἰλικρινὴς χριστιανικὴ ἀγάπη περιλαμβάνει καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀπάντων τῶν δογμάτων αὐτοῦ»¹, δι' ὃν λόγον κατ' οὐσίαν «δὲν ὑπάρχει διάλογος τῆς ἀγάπης ἄνευ τοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας»², ὅπως καὶ τὰνάπαλιν, καθ' ὅσον ἡ ἀγάπη δέον ἀπαραιτήτως νὰ προηγήται καὶ νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὸν διάλογον τῆς ἀληθείας, οὐσα «ἀνυπόκριτος», κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Ῥωμ. 12,9). Μόνον «ἀληθεύοντες ἐν ἀγάπῃ» (Ἐφεσ. 4,15) δυνάμεθα νὰ χωρήσωμεν εἰς τὸν θεολογικὸν διάλογον τῆς ἀληθείας, ἥτις ἀλήθεια εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀγάπης. Κύριος σκοπὸς τοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ θεία ἀλήθεια, ἥτις δύναται νὰ «ἐλευθερώσῃ ἡμᾶς» (Ἰωάν. 8,32), λαμβανομένου πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι μία καὶ «οὐ δύναμεθὰ τι κατ' αὐτῆς, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῆς» (Β' Κορ. 13,8). Ὡς δὲ διεκήρυξε καὶ ὁ νῦν Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Δημήτριος, ὁ μεταξὺ Ὁρθόδοξων καὶ Ῥωμαιοκαθολικῶν διάλογος, «ἀκριβῶς διότι εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι διάλογος πίστεως καὶ ἀληθείας, ὀφείλει νὰ μὴ ἀπομακρύνεται οὐδὲ «κατὰ ἰῶτα ἐν ἡμίαν κεραίαν» (Ματθ. 5,18) ἀπὸ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν καὶ ἀπὸ τὰς δύο μοναδικὰς ἐκφορὰς αὐτῆς, ἥτοι τὴν ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ἱεράν Παράδοσιν, ὡς ἀποφθεγματοποιοῦνται εἰς τὰ δόγματα καὶ βιοῦνται εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν καὶ πρᾶξιν»³.

1. Ἀπάντησις τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ', ἐν: «Ἡ περὶ τῶν σχέσεων τῶν Αὐτοκεφάλων Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν καὶ περὶ ἄλλων γενικῶν ζητημάτων πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιος τοῦ 1902, αἰ πρὸς αὐτὴν ἀπαντήσεις τῶν ἀγίων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», Κωνσταντινούπολις 1904, σ. 39.

2. Ἰ ο υ σ τ. Π ὀ π ο β ι τ ς, Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ ὁ Οἰκουμενισμός, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 227.

3. Καὶ ὁ Πατριάρχης συνεχίζει γενικώτερον: «Συνέπεια τοῦ στοιχείου τούτου εἶναι ὅτι ὁ διάλογος ἡμῶν δὲν δύναται, οὐδ' ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι μορφὴ ἀναζητήσεως λύσεων, συμβιβασμῶν, σκοπιμοτήτων καὶ διεξόδων, ἐν ἀπομονώσει καὶ ἀποκοπῇ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ ἀπὸ τῶν δεδομένων καὶ ἐμπειριῶν αὐτοῦ. Ἡ ἔνωσις δὲν εἶναι τεχνικὸν κατασκεύασμα τῆς σήμερον ἢ αὐτοσχέδιον μελλοντολογικὸν δημιούργημα, ἀλλ' ἀπόρροια τοῦ ἐν Χριστῷ καὶ κατὰ Χριστὸν βιωθέντος παρελθόντος, ἀπηλλαγμένον, ὡς εἰκόσ, τῶν προτέρων ὑπερβολῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν στοιχείων αὐτοῦ. Καὶ βεβαίως ὡς ὕστατον στοιχεῖον,

Πρὸς τούτοις ὁ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν διάλογος δέον ὅπως διεξάγεται ἄνευ ὑστεροβουλιῶν ἀλλοτριῶν, ἀλλ' «ἐν καθαρᾷ συνειδήσει» (Α' Τιμ. 3,9. Β' Τιμ. 1,3) καὶ μετ' εὐλικρινείας καὶ ἀγάπης ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου» (Α' Τιμ. 1,5. Β' Τιμ. 2,22. Α' Πέτρ. 1,22). Πρὸ πάντων ἀπαγορεύεται πᾶσα κατάχρησις τοῦ διαλόγου τῆς ἀγάπης πρὸς σκοποὺς προπαγανδιστικούς καὶ προσηλυτιστικούς διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ λεγομένου «λαϊκοῦ οἰκουμενισμοῦ ἐκ τῶν κάτω» ἢ «οἰκουμενισμοῦ τῆς βίας», ἀντὶ τοῦ ἐπισήμου θεσμικοῦ καὶ ἀληθινοῦ «οἰκουμενισμοῦ ἐκ τῶν ἄνω» ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἐντεταλμένων θεολόγων αὐτῶν διὰ τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου τῆς ἀληθείας. Ὅταν εὐρίσκηται πρὸ τοιούτων περιπτώσεων οὐχὶ ἀνυστεροβόλου καὶ ἐντίμου οἰκουμενισμοῦ ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀναγκάζεται νὰ ἀμύνηται καὶ νὰ ρυθμίζη τὰς σχέσεις τῆς καθόλου πρὸς τὰς ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας ὡς θετικὰς μὲν ἔναντι τῶν ἀκολουθουσῶν θετικῆν γραμμῆν ἔναντι αὐτῆς, ὡς θέσεις δὲ ἀμύνης καὶ προφυλάξεως ἔναντι τῶν μὴ ἀκολουθουσῶν θετικῆν γραμμῆν ἔναντι αὐτῆς. Ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν ἐνδείκνυται ὅπως, κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαλόγων, γίνεται «μετατόπισις τοῦ κέντρου βάρους κατὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν θεμάτων ἀπὸ τὰ ἐνοῦντα εἰς τὰ χωρίζοντα τὰς ἐν διαλόγῳ Ἐκκλησίας θεολογικὰ ζητήματα καὶ δὴ ἐν τῷ πλαίσιῳ τῆς Ἐκκλησιολογίας»¹.

δέον ὅπως διατηρεῖται εἰς τὴν μνήμην πάντων μονίμως καὶ ἀμετακινήτως, ὅτι ἡ τελικὴ κρίσις ἐφ' ὧλων τῶν ἐν τῷ διαλόγῳ διεξαγομένων καὶ τῶν ἐν τέλει ἐπιτευχθησομένων ἀποκρίεται μὲν εἰς τὰς Ἐκκλησίας, ὡς διοικούντα καὶ ἀποφαινόμενα ὄργανα θείας ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πιστὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ. Οὗτος, μὲ τὸ ἀλάθηστον κριτήριον τῆς ἑαυτοῦ πίστεως καὶ τὴν συμμαρτυρίαν τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως, ἀποδέχεται μὲν τὰ θεαρέτως ἀποφασιζόμενα, ἀπορρίπτει δὲ τὰ μὴ θεοπρεπῶς κατασκευαζόμενα». (Προσφώνησις τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὴν ἀντιπροσωπελίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης τῇ 30.11.1984 ἐν Φαναρίῳ. Ἐν: «Ἐπίσκεψις» ἀριθμ. 326 τῆς 1.12.1984).

1. Σημειωθῆτω ἐνταῦθα ὅτι περὶ τὸ θεματολόγιον τῶν διαλόγων ἡσχολήθη προσφάτως καὶ ὁ μητροπολίτης Ἐλβετίας Δαμσκηνὸς ἐν τοῖς ἐν ἀρχῇ μνημονευθεῖσι «Θεολογικοῖς Διαλόγοις» αὐτοῦ (σ. 81 ἐξ.), ὑποστηρίζων ὁρθῶς ὅτι «θὰ ἦτο ὀπωσδήποτε προτιμότερα ἢ ἐναρξίς τῶν διμερῶν διαλόγων ἐκ τῶν χωρίζοντων τὰ διαλεγόμενα μέρη σημείων, διότι ἐπ' αὐτῶν ἔχουσι διαμορφωθῆ κατὰ τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν τὰ πλαίσια τῆς κατ' ἀκρίβειαν αὐστηρότητος καὶ τῆς κατ' ἐπιείκειαν οἰκονομίας. Τὰ παραδεδομένα ταῦτα πλαίσια, μὴ δυνάμενα νὰ ἀγνοηθῶσι κατὰ τοὺς διμερεῖς διαλόγους, θὰ προσέφερον ὄχι μόνον κριτήρια τῶν θεολογικῶν συζητήσεων, ἀλλὰ καὶ μετριοπαθῆ ἐκ τοῦ παρελθόντος πρότυπα πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς πορείας πρὸς τὴν ἐνότητα. Ἰπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἰς τὸν διμερῆ λ.χ. θεολογικὸν διάλογον Ὁρθοδοξίας καὶ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ θὰ ἠδύναντο ἴσως νὰ προταχθῶσιν αἱ θεολογικαὶ συζητήσεις ἐπὶ τῶν χωρίζουσῶν σοβαρωτέρων διαφορῶν, ἦτοι τοῦ Filioque καὶ τοῦ παπικοῦ πρωτείου, διότι δι' αὐτῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπηρεάζεται ἡ θεολογικὴ προσέγγισις καὶ ἀνάπτυξις ὧλων τῶν ἐπιλεγέντων εἰς τὸν σύγχρονον διάλογον θεμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἦτο δυνατὸς ὁ εὐχερέστερος καθορισμὸς τῶν κριτηρίων διεξαγωγῆς τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μετριοπαθῶν προτύπων τοῦ ἱστορικοῦ πα-

Ἐν τέλει δέον νὰ προστεθῆ, ὅτι ἀναμφιβόλως ὁ μετὰ τῶν ἑτεροδόξων διάλογος θὰ παρουσιάσῃ πολλὰς καὶ μεγάλας δυσχερείας, συνεπεία τῶν ὁποίων ὁ ρυθμὸς τῆς διεξαγωγῆς αὐτοῦ θὰ εἶναι βραδύς. Οὕτως ἐκ τῶν ἐξ ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, μεθ' ὧν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διεξάγει νῦν θεολογικὸν διάλογον, ἐγγύτερον πρὸς αὐτὴν ἴστανται κατὰ τε τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν, τὴν λατρείαν, τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα καὶ τὸ ἦθος αἱ μὴ ἐξεταζόμενα ἐνταῦθα τρεῖς Ἐκκλησίαι: τῶν Ἀντιχαλκηδονείων, τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως αἱ ὑπὸ τῶν ἐξεταζομένων ἐνταῦθα Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν: τῶν Λουθηρανῶν, τῶν Καλβινιστῶν καὶ τῶν Ἀγγλικανῶν ἀφίστανται πᾶσαι εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἀπὸ τῆς Ὀρθοδοξίας, δι' ὃν λόγον ὁ μετ' αὐτῶν διάλογος θὰ εἶναι δυσχερὴς καὶ βραδύς. Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ προβληματίσῃ καὶ ἀπογοητεύῃ ἡμᾶς, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ὁδός, ἣν ὀφείλει νὰ διανύσῃ οὗτος, εἶναι μακρὰ καὶ δύσβατος καὶ μεστὴ πολλῶν καὶ μεγάλων ἐμποδίων. Τὸ μέγα χάσμα, τὸ ὁποῖον τόσοι αἰῶνες διήνοιξαν καὶ διηύρυναν μετὰξὺ τῶν χριστιανῶν οἱ γνωστοὶ ἱστορικοὶ ἀνθρώπινοι παράγοντες, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γεφυρωθῆ ταχέως καὶ εὐχερῶς. Ὑπομιμνήσκομεν τὰ μεγάλα σχίσματα: Νεστοριανικὸν (431), Μονοφυσιτικὸν (451), Παπικὸν (867 καὶ 1054), Προτεσταντικὸν (1517) καὶ Παλαιοκαθολικὸν (1870), ὡς καὶ τὰς καταλυτικὰς ἐπιπτώσεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν σχέσεων τῶν Ἐκκλησιῶν. Παρὰ ταῦτα ὅμως εὐελπιστοῦμεν, ὅτι, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, θὰ διανύσῃ καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς πρὸς τὴν ἐνότητα ἀγούσης ὁδοῦ ἡ Ὀρθόδοξία, ἥτις, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἔχει ἀποφασίσει τοῦτο πανορθόδοξως, καὶ ἐπὶ πλέον ἔχει βεβαίως ὑπ' ὄψει τῆς τὸν αἰώνιον λόγον τοῦ Σωτῆρος: «οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὐθετὸς ἐστὶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» (Λουκ. 9,62). Συνεπῶς θὰ συνεχίσῃ τὰς φιλενωτικὰς τῆς προσπαθείας πρὸς ἐπανένωσιν τῆς διηρημένης Χριστιανοσύνης διὰ τε τοῦ ὀριζοντίου οἰκουμενισμοῦ ἐν χώρῳ, ὡς καὶ διὰ τοῦ κατακορύφου οἰκουμενισμοῦ ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ διὰ τῆς κοινῆς ἐπιστροφῆς πασῶν τῶν διαλεγομένων Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν εἰς τὴν πίστιν καὶ τάξιν καὶ παράδοσιν ἐν γένει τῆς ἀρχαίας ἡνωμένης καὶ ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας. Καὶ ἀκριβῶς ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔχει υἱοθετήσῃ καὶ ἐφαρμόξει προεχόντως τὸν ἐπὶ τῆς ἀκαινοτομήτου ἱερᾶς Παραδόσεως τῆς ἡνωμένης πρὸ τοῦ λατινικοῦ σχίσματος

ρελθόντος (σ. 81). Τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἐνότητα πορεία εἶναι ὅπωςδήποτε ἀναγκαῖον νὰ διέλθῃ ἐκ τῶν χωριζουσῶν τὰς δύο Ἐκκλησίας σοβαρῶν διαφορῶν καθιστᾷ σαφές, ὅτι ἡ πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος συντομωτέρα ὁδὸς σηματοδοτεῖται σαφέστερον διὰ τῶν διαφορῶν τούτων καὶ ὄχι διὰ τῆς γενικῆς ὀριοθετήσεως τῶν πλαισίων τῆς ἐφ' ὧν τῶν θεμάτων κοινῆς διδασκαλίας τῶν δύο Ἐκκλησιῶν». (Αὐτόθι, σ. 81 ἐξ. Βλ. καὶ ἡμετέραν βιβλιοκρισίαν τῆς πραγματείας ταύτης ἐν τῇ «Ἐκκλησία» 64 (1987) 216, ἐνθα ἐκτίθεται καὶ ἡ ἡμετέρα σύμφωνος θέσις).

Ἐκκλησίας (τοῦ θ' καὶ τοῦ ια' αἰῶνος) ἐρειδόμενον οἰκουμενισμόν ἐν χρόνῳ, δν χρησιμοποιοεῖ ὡς ἴδιον ἑαυτῆς Ὁρθόδοξον Οἰκουμενισμόν¹.

Ἡ αἰσιόδοξος αὕτη προοπτικὴ ἐδράζεται ἐπὶ τῆς γενικῆς ἀντικειμενικῆς ἐξετάσεως καὶ ἀξιολογήσεως τῶν ἄχρι τοῦδε ἐπιτευγμάτων τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, καὶ μάλιστα τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ τῶν διεξαχθέντων θεολογικῶν διαλόγων καὶ τῶν ποικίλων ἄλλων δι-εκκλησιαστικῶν καὶ διαχριστιανικῶν ἐπαφῶν καὶ κοινῶν δραστηριοτήτων καὶ συνεργασιῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου. Ἐκ πάντων τούτων διαπιστοῦται ἱκανοποιητικὴ ὅπως οὖν πρόοδος τῶν διαλεγόμενων Ἐκκλησιῶν ἐν τῇ κοινῇ φιλενωτικῇ προσπάθειᾳ αὐτῶν, ἥτις παρουσιάζει βεβαίως καὶ θε-τικὰς καὶ ἀρνητικὰς ἀποτιμήσεις, ἀλλ' ἕμως προφανῶς ἐπικρατοῦσιν αἱ θε-τικαὶ τοιαῦται καὶ τὰ θετικὰ στοιχεῖα, ὡς καὶ τὰ μεγάλα φιλενωτικὰ ἐπιτεύ-γματα τῆς ὅλης κινήσεως ταύτης².

*

Καὶ ταῦτα μὲν γενικῶς περὶ τῶν διεξαγομένων διαλόγων ὑπὸ τῆς Ὁρ-θοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν μεγαλυτέρων καὶ σπουδαιοτέρων ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Εἰδικώτερον δὲ ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀποτελοῦντα τὸ θέμα τῆς παρουσίας μελέτης ἡμῶν Ὁρθόδοξο-προτεσταντικὸν διάλογον, παρα-

1. Προσθετῶτα ἐναῦθα καὶ ἡ περὶ τῆς οἰκουμενικῆς διαστάσεως καὶ «τῆς τῶν πάν-των ἐνώσεως» γενικωτέρα ὀρθὴ διαπίστωσις τοῦ E. Benz, Geist und Leben der Ost- kirche, Hamburg 1957, σ. 166, ὅτι «der Orthodoxen Kirche ein spontaner ökume- nischer Zug innewohnt... Keine Kirche hat so inbrünstig und so selbstverständlich während der ganzen Dauer ihrer Existenz ihren Kirchengebeten die Fürbitte um die Einheit der Kirche eingefügt, wie dies bei der Orthodoxen Kirche der Fall ist...».

2. Καὶ κατὰ τὸν μητροπολίτην Ἐλβετίας Δαμασκηνόν, «ἡ οὐσιαστικὴ πρόοδος εἰς τὴν θεολογικὴν προσέγγισιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἶναι σημαν- τικὴ ἀπεδυναμώθη ὁ γνωστός ὁμολογιακὸς φανατισμὸς καὶ ἐξουδετερώθη εἰς μέγαν βαθμὸν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς ἐχθρότητος, ποῦ κυριαρχοῦσε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνός μας εἰς τὰς σχέσεις τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Ἐτονίσθησαν τὰ θετικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν προώθησιν τῆς προσεγγίσεως, τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐνότητος ὄλων τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν. Ἐδημιουργήθησαν αἱ εὐνοϊκαὶ προϋποθέσεις διὰ πολυμερεῖς ἢ διμερεῖς θεολογικοὺς διαλόγους διὰ τὴν θεμελιωσιν τῶν προϋποθέσεων ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος καὶ κοινωνίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐκαλ- λιεργήθη ἐπὶ ποιμαντικοῦ πεδίου τὸ ὄραμα τῆς πλήρους ἐνότητος ὀλοκλήρου τοῦ χριστια- νικοῦ κόσμου». (Συνέντευξις αὐτοῦ, ἐν: «Ἐπίσκεψις» 15 (1984) ἀριθ. 324 τῆς 1.11.1984, σ. 6-7). Εἰς τὰ ἐπιτεύγματα ταῦτα μεγάλως συνέβαλεν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἥτις, κατὰ τὸν μητροπολίτην Μύρων Χρυσόστομον ἀπῆρξεν, εἶναι καὶ θὰ μείνη Ἐκκλησία ποῦ διατηρεῖ πάντοτε τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς ἐκκλησιολογικῆς τῆς ἀκεραιό- τητος καὶ τῆς ἐπαρκείας τῆς, ὅπως καὶ τὴν μοναδικότητά τῆς ἀπὸ πλευρᾶς ἀληθείας ποῦ ἐνσαρκώνει, ἀποστολικῆς παραδόσεως ποῦ βιώνει, ἐκκλησιαστικῆς δομῆς ποῦ κατέχει καὶ σωστικοῦ καὶ ἁγιαστικοῦ ἔργου ποῦ ἐπιτελεῖ εἰς τὸν κόσμον» (μν. β., σ. 30).

τηροῦμεν εἰσαγωγικῶς, ὅτι οὗτος προῆλθεν ἐκ τῆς προσπαθείας τῶν πρώτων Μεταρρυθμιστῶν καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν κατὰ τὸν 15^ο καὶ 16^ο αἰῶνα ὅπως ἐξαπλώσωσι τὴν Προτεσταντικὴν Μεταρρύθμισιν ἐκ τῆς Δυτικῆς καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν διὰ τινος διαλόγου μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων. Ὡς γνωστόν, ἡ θρησκευτικὴ ἐν τῇ Δύσει Μεταρρύθμισις τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς θεολογίας κυρίως μὲν τοῦ Λουθήρου (1483-1546) καὶ τοῦ Μελάγχθονος (1497-1560) ἐν Γερμανίᾳ, εἶτα δὲ καὶ τοῦ Σβιγγλίου (1489-1531) καὶ τοῦ Καλβίνου (1509-1564) ἐν Ἑλβετίᾳ, ὡς καὶ ἄλλων ἐκ τῶν πρώτων μεταρρυθμιστῶν. Εἰδικώτερον δὲ τὴν πρώτην φάσιν τοῦ Ὀρθοδοξο-προτεσταντικοῦ διαλόγου ἐνεκαινίασε πρὸ πάντων ὁ πολὺς Φίλιππος Μελάγχθων, ὁ ὑποβαλὼν τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ Β' (1559), ὅστις ἕμως δὲν ἀνταπεκρίθη. Ἀκολουθεῖ ἡ δευτέρα φάσις τοῦ διαλόγου μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ Λουθηρανικοῦ Προτεσταντισμοῦ διὰ τῶν καθηγητῶν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Τυβίγγης, ἀπευθυνθέντων πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίαν Β', ὅστις καὶ πράγματι συνῆψε μετ' αὐτῶν ἀξιόλογον ἐπιστολιμαῖον θεολογικὸν διάλογον (1573-1581). Ἐπεταί ἡ τρίτη φάσις τοῦ διαλόγου μὲ πρωτοβουλίαν πάλιν τοῦ αὐτοῦ Λουθηρανικοῦ Προτεσταντισμοῦ διὰ τῶν καθηγητῶν τῶν θεολογικῶν σχολῶν Ἐλμστάδης, Ἀλτδόρφης, Τυβίγγης καὶ ἄλλων, μὲ συνομιλητὴν τὸν εἰδικὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Λουκάρεως εἰς τὴν προτεσταντικὴν Εὐρώπην ἐπιφανῆ ὀρθόδοξον θεολόγον Μητροφάνην Κριτόπουλον, διεξαγαγόντα ἐπὶ μίαν πενταετίαν ἀξιόλογον θεολογικὸν διάλογον προφορικῶς τε καὶ γραπτῶς διὰ τῆς Ὁμολογίας του καὶ ἄλλων συγγραφῶν του (1622-1627). Παραλλήλως καὶ ταυτοχρόνως σχεδὸν ἤρχισεν ἡ τετάρτη φάσις τοῦ διαλόγου τούτου μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ Καλβινικοῦ Προτεσταντισμοῦ διὰ τῆς ἀποδόσεως εἰς τὸν Πατριάρχην Κύριλλον Λούκαριν τῆς ψευδεπιγράφου «Λουκαρίου» Ὁμολογίας (1629), κατὰ τῆς ὁποίας καὶ τῶν συντακτῶν αὐτῆς καὶ πρακτόρων καλβινιστῶν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατῆλθεν εἰς ἰδιότυπον ἀμυντικὸν διάλογον διὰ τοπικῶν Συνόδων, ὁμολογιῶν πίστεως καὶ ἄλλων σχετικῶν συγγραφῶν καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν 17^ο αἰῶνα. Ἐν συνεχείᾳ, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Λουκάρεως ἄρχεται καὶ ἡ πέμπτη φάσις τοῦ Ὀρθοδοξο-προτεσταντικοῦ διαλόγου μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ Ἀγγλικανικοῦ Προτεσταντισμοῦ διὰ ποικίλων ἐκκλησιαστικο-θεολογικῶν συζητήσεων καὶ συγγραφῶν καὶ φιλενωτικῶν προσπαθειῶν καὶ πράξεων μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀκολουθεῖ ἡ ἕκτη φάσις τοῦ διαλόγου μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ Προτεσταντικοῦ Μισσιοναρισμοῦ, ἐπιδιώξαντος κατὰ τὸν 18^ο αἰῶνα δι' ἀντιευαγγελικοῦ καὶ ἀθεμίτου προσηλυτισμοῦ τὸν ἐκπροτεσταντισμὸν τῶν Ὀρθοδόξων, ἀναγκασθέντων νὰ διεξαγάγωσιν ἀμυντικὸν ἀντιπροτεσταντικὸν διάλογον ἰδίως ἐπὶ πρακτικωτέρων ζητημάτων. Τέλος ὁ Ὀρθοδοξο-προτεσταντικός διάλογος εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἑβδόμην

καὶ τελευταίαν φάσιν αὐτοῦ κατὰ τὸν αἰῶνα ἡμῶν διὰ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κινήσεως, ἐκφραζομένης νῦν κυρίως διὰ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν. Οὕτως, ἄρα, τὴν ἀνωτέρω βαθμιαίαν ἀνέλιξιν τοῦ Ὁρθοδόξο-προτεσταντικοῦ διαλόγου ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι σήμερον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν πραγματευόμενοι περὶ αὐτῆς εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια: I. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ Ὁρθοδόξο-προτεσταντικοῦ διαλόγου — Λούθηρος καὶ Μελάγχθων, II. Ὁρθοδοξία καὶ Λουθηρανισμὸς — Ἱερεμίας Β' καὶ Βυρτεμβέργειοι Θεολόγοι, III. Μητροφάνης Κριτόπουλος καὶ Διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι Ἀγγλίας, Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας, IV. Ὁρθοδοξία καὶ Καλβινισμὸς — Κύριλλος Λούκαρις, V. Ὁρθοδοξία καὶ Ἀγγλικανισμὸς, VI. Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντικὸς Μισσιοναρισμὸς, VII. Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκουμενικὴ Κίνησις — Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν θεμάτων θὰ περιορισθῇ ὅπως συνοπτικῶς ἡ ἔκθεσις ἡμῶν ἐνταῦθα, καθ' ὅσον ἡ διαπραγματεύσις τῶν ἐτέρων τριῶν διεξαγομένων διαλόγων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν: Ἀντιχαλκηδονείων, Παλαιοκαθολικῆς καὶ Ῥωμαιοκαθολικῆς ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης ἡμῶν¹.

1. Περὶ αὐτῶν ἐδημοσιεύσαμεν κατὰ τὸ παρελθὸν τὰς ἐπομένας ἐργασίας, εἰς ἃς καὶ παραπέμπομεν:

α) Περὶ τῶν Ἀντιχαλκηδονείων: Τὸ πρόβλημα τῆς ἐνώσεως τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου (1959). — The problem of the unification of the non-Chalcedonian Churches of the East with the Orthodox on the basis of the Cyril's formula: «mia physis tou Theou Logou sesarkomene», ἐν «The Greek Orthodox Theological Review», Vol. X, 1964-1965. — The Ecumenical Patriarchate and the non-Chalcedonian Churches of the East, ἐν: «International Relations» 1964-1965. — Αἱ ἀρχαῖαι Ἀντιχαλκηδόνειοι Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ βᾶσις τῆς ἐπανένωσεως αὐτῶν μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (1966). — Σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Ἀρμενίων καὶ ἰδίως ὁ μεταξὺ αὐτῶν θεολογικὸς διάλογος κατὰ τὸν 19^ο αἰῶνα (1967). — Τὸ Χριστολογικὸν δόγμα ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Λατρείᾳ (1967). — Ἀγγλ. μετάφρ. ἐν «The Greek Orthodox Theological Review» 13 (1968) 241-257. — Relations between Orthodox and non-Chalcedonian — and Armenian — Churches and the preparation of their Dialogue, ἐν: «Abba Salama» 1 (1970) 138-153. 2 (1971) 22-42. — Ἐκθεσις πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον περὶ τῆς τρίτης συναντήσεως Ὁρθοδόξων καὶ Ἀντιχαλκηδονείων θεολόγων (1970). — Die Vorbereitung des theologischen Dialogs zwischen den Orthodoxen und den nichtchalkedonischen Kirchen, ἐν περιοδ. «Kyrios» (1970). — Εἰσηγήσεις ἐνώπιον τῶν Διασκέψεων Ὁρθοδόξων καὶ Ἀντιχαλκηδονείων θεολόγων (1970). — Ἡ Α' Διάσκεψις τῆς Διορθοδόξου Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς μετὰ τῶν Ἀντιχαλκηδονείων Ἐκκλησιῶν (1971). Προσπάθειαι ἐπανένωσεως τῶν ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (1983).

β) Περὶ τῶν Παλαιοκαθολικῶν: Ὁρθοδοξία καὶ Παλαιοκαθολικισμὸς, τευχ. 1 (1966). Γερμαν. μετάφρ. ἐν «Internationale Kirchliche Zeitschrift» 57 (1967) 70-109. — Ἡ Ἐκκλησιολογία παρὰ τοῖς Παλαιοκαθολικοῖς, ἐν τῇ σειρᾷ: «Ὁρθοδοξία καὶ Παλαιοκαθολικισμὸς», τευχ. II (1967). — Ἡ Β' Διάσκεψις τῆς Διορθοδόξου Θεολογικῆς Ἐπιτρο-

Ἐν συνεχείᾳ, μετὰ τὰ συνοπτικῶς ἐκτεθέντα εἰσαγωγικὰ περὶ τῶν θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν διαλόγων γενικῶς, θὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀνέλιξιν εἰδικῶς τοῦ Ὀρθοδοξο-προτεσταντικοῦ διαλόγου ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ μέχρι σήμερον διὰ τῶν ἀνωτέρω διαδοχικῶν ἑπτὰ φάσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως λίαν περιληπτικῶς, παραπέμποντες εἰς τὰς εἰδικὰς ἐφ' ἑκάστου κεφαλαίου προγενεστέρας μελέτας ἡμῶν, ὧν τὰ πορίσματα συγκεφαλαιωθέντα ἐνεσωματώθησαν ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας συντόμῳ ἐπισκοπήσει τῆς ἀνελιξέως τοῦ διαλόγου τούτου.

πῆς ἐπὶ τοῦ διαλόγου μετὰ τῶν Παλαιοκαθολικῶν, τευχ. III (1970). — Ἡ Γ' Διάσκεψις τῆς Διορθόδοξου Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ διαλόγου μετὰ τῶν Παλαιοκαθολικῶν, τευχ. IV (1972). — Ἡ Α' Συνδιάσκεψις τῆς Μεικτῆς Ὀρθοδοξο-παλαιοκαθολικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Ὀρθόδοξου καὶ Παλαιοκαθολικῆς, τευχ. V (1973). — Ἐκκλησιολογικαὶ εἰσηγήσεις εἰς τὴν Μεικτὴν Θεολογικὴν Ἐπιτροπὴν ἐπὶ τοῦ διαλόγου μεταξὺ Ὀρθόδοξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν, τευχ. VI (1974). — Συνάντησις Ὀρθόδοξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν θεολόγων (1974). — Ὁμιλία περὶ τῆς ἀνελιξέως τοῦ Ὀρθοδοξο-παλαιοκαθολικοῦ θεολογικοῦ διαλόγου, τευχ. VII (1975). Γερμαν. μετάφρ. ἐν «Internationale Kirchliche Zeitschrift» τ. 65. — Ἡ Συνδιάσκεψις τῆς Μεικτῆς Ὀρθοδοξο-παλαιοκαθολικῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Ὀρθόδοξου καὶ Παλαιοκαθολικῆς, τευχ. VIII (1975). — Σύσκεψις Ὑποεπιτροπῆς διαλόγου Ὀρθόδοξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν, τευχ. IX (1978). — Ἡ Δ' Συνδιάσκεψις τῆς Μεικτῆς Ὀρθοδοξο-παλαιοκαθολικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν Ὀρθόδοξου καὶ Παλαιοκαθολικῆς, τευχ. X (1979).

γ) Περὶ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν: The Schism of the Roman Church (1950). — Ὀρθοδοξία καὶ Ῥωμαιοκαθολικισμός, τευχ. I (1964). — Die Orthodoxe Katholische Kirche über das zweite Vaticanum und die auf ihm entwickelten Aspekte und Tendenzen hinsichtlich der christlichen Einheit, ἐν περιοδ. «Kyrios» (1964). — Ὀρθοδοξία καὶ Ῥωμαιοκαθολικισμός, τευχ. II (1965), τευχ. III (1966), τευχ. IV (1977). — Τὸ δογματικὸν σύνταγμα «περὶ Ἐκκλησίας» τῆς Β' Βατικανείου Συνόδου, μετὰ γερμ. μετάφρ. (1969). — Βατικανὸν καὶ Ἑλλάς (1975). — Ὁ Μ. Βασιλεῖος, οἱ δυτικοὶ ἐπίσκοποι καὶ ὁ Ῥώμη (1980).

Ἐπισημειούσθω ἐνταῦθα, ὅτι οὐσιαστικὴ ἀξιολόγησις περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συγγενείας πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῶν ἀνωτέρω ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐξεταζομένων, γίνεται κατὰ τὴν ἐξέτασιν ἑκάστης ἐξ αὐτῶν. Σχηματικῶς γράφει καὶ ὁ Β. Σταυρίδης, Αἱ ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τῶν διαλόγων, ἐν: «Θεολογία» 57 (1986) σ. 750: «Ἡ κάθε μία (ἑτεροδόξος) Ἐκκλησία-μέλη τοῦ διαλόγου ἔχουν διάφορον βαθμὸν συγγενείας πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον. Αἱ ἀρχαῖαι Ἀνατολικαὶ, ἡ Παλαιοκαθολικὴ, ἡ Ῥωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία θὰ εἶναι δυνατὸν ὅπως χαρακτηρισθοῦν, μαζὶ μὲ τὴν Ὀρθόδοξον, ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὴν καθολικὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀγγλικανικὴ Κοινωνία διακατέχει ἀρκετὰ γνωρίσματα ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης. Ἡ Λουθηρανικὴ θεωρεῖται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὴν εὐαγγελικὴν παράδοσιν τῶν ἐλευθέρων Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἐκλαμβάνεται ὡς μία Ἐκκλησία τοῦ ἱστορικοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ ἴσως ἡ πλέον συντηρητικὴ καὶ περισσότερον πλησιάζουσα ἐξ αὐτῶν πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἐὰν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ μία ἐκκλησιολογικὴ ἀξιολόγησις τῶν ἑκατέρωθεν σχέσεων, ἡ Ὀρθόδοξος ἐμφανίζει περισσότερα κοινὰ σημεῖα μὲ τὰς πρώτας καὶ ὀλιγώτερα τοιαῦτα μὲ τὰς ἐπομένους Ἐκκλησίας».

II. ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ὈΡΘΟΔΟΞΟ-ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ. ΛΟΥΘΗΡΟΣ ΚΑΙ ΜΕΛΑΓΧΘΩΝ.

Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ Ὀρθοδοξο-προτεσταντικοῦ διαλόγου δέον νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκραγείσης τὸ ἔτος 1517 θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ Δύσει Μαρτίνον Λούθηρον καὶ τὸν θεωρητικὸν συναρχηγὸν αὐτῆς Φίλιππον Μελάγχθωνα. Ἀμφότεροι οὗτοι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Λουθηρείου Μεταρρυθμίσεως ἐνεκαίνιασαν τὰς συνεχιζομένας ἔκτοτε κυρίως ἐπὶ θεωρητικοῦ ἐπιπέδου ἀρμονικὰς σχέσεις μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Λουθηρανῶν Προτεσταντῶν, αἵτινες βαθμηδὸν ἀνελίσσόμενοι ὠδήγησαν εἰς τὴν ἐπ' ἐσχάτων ἔναρξιν τοῦ ἐπισήμου Ὀρθοδοξο-λουθηρανικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θεολογικοῦ διαλόγου.

Καὶ πρῶτον ὁ Λούθηρος¹ εἶναι γνωστὸν, ὅτι δὲν συνῆψε πραγματικὸν ἀπ' εὐθείας διάλογον μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῆς παπικῆς Ῥώμης καὶ τῶν καταχρήσεων αὐτῆς ἀνεζήτησεν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐρείσματά τινα τῆς διδασκαλίας του. Ἐν τῇ πολεμικῇ δηλαδὴ τῶν διαφόρων νεοδιδασκαλιῶν καὶ καινοτομιῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐπειράθη ὁ Λούθηρος νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ὀλιγαριθμῶν τινῶν σημείων τῆς διδασκαλίας καὶ πράξεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, συμ-

1. Βλ. καὶ Ἰω. Καρμίρη, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, Ἀθήναι 1937. Τοῦ ἀύτοῦ, Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1963. Τοῦ ἀύτοῦ, Luther und Melanchthon über die Orthodoxe Kirche, Berlin 1966. Τοῦ ἀύτοῦ, Μαρτίνος Λούθηρος, Ἀθήναι 1983. Τοῦ ἀύτοῦ, Die Einstellung Luthers der Orthodoxen Kirche gegenüber. Ἐν: Luther et la Réforme allemande dans une perspective oecuménique. Etudes théologiques III, éd. du Centre orthodoxe, Chambésy 1983, σ. 389-400. D a m a s k i n o s P a p a n d r e o u, Martin Luther in orthodoxer Sicht. Ἐν: «Kerygma und Dogma» 30 (1984) 100-115. J. P a n a g o p o u l o s, Die Ostkirche im Gespräch mit Martin Luther. Ἐν: Weder Ketzler noch Heiliger. Luthers Bedeutung für den ökumenischen Dialog. Regensburg 1982. Τοῦ ἀύτοῦ, Luther ausserhalb des Luthertums. Orthodoxe Sicht. Ἐν: «Concilium» 12 (1976) 116, σ. 497-501. V. M e h e n d i n t u, Martin Luther und die Ostkirche. Ἐν: «Ökumenische Rundschau» 32 (1983) 291-309. Ὀ ρ θ ο δ ό ξ ο υ Κ έ ν τ ρ ο υ Ο ἰ κ ο υ μ ε ν ι κ ο ῦ Π α τ ρ ι α ρ χ ε ἰ ο ῦ, Ὁ Λούθηρος καὶ ἡ Γερμανικὴ Μεταρρυθμίσις ἐξ ἐπόψεως οἰκουμενικῆς. Σειρά: «Μελέται θεολογικαί» 3. Σαμπεζὺ 1983. J. I r m s c h e r, Das Lutherbild der griechischen Orthodoxie, ἐν: Martin Luther Kolloquium anlässlich der 500. Wiederkehr seines Geburtsstages. Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR, 11/G, Berlin 1983, σ. 75 ἐξ. H. G l a s e r, K. S t a h l (Hg.), Luther gestern und heute, Fischer 1983. B: L o h s e, Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und Werk. München 1981. J. K a l o g i r o u, Die Tätigkeit der Orthodoxen Kirche bei ihrer ersten Begegnung mit der Reformation, Thessaloniki 1962. Α. Δ ε λ η κ ω σ τ ο π ο ῦ λ ο υ, μν. ξ., σ. 141 ἐξ.

φωνούντων πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ διδασκαλίας καὶ ἀντιλήψεις, ἄνευ ὅμων βαθυτέρας μελέτης καὶ γνώσεως τοῦ συνόλου τῆς διδασκαλίας, τῆς λατρείας, τοῦ πολιτεύματος, τῆς εὐσεβείας, τοῦ ἠθους καὶ τῆς ζωῆς καθόλου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς ἰδιαιτέρας, αὐτοτελοῦς καὶ ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τῆς Ῥώμης καὶ ἀληθῶς ἀποστολικῆς καὶ καθολικῆς Ἐκκλησίας. Καθ' ὅσον, λόγῳ κυρίως τῆς Τουρκοκρατίας, ἐπεκράτει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῇ Δύσει ἔλλειπής καὶ ἀτελής γνώσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀκόμη δὲ ἠγνοεῖτο ὑπὸ πολλῶν ἐν αὐτῇ καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, μέχρι τοῦ βαθμοῦ ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ σοφὸς Μελάγχθων, ἄρτι μαθὼν τὴν ἐπιβίωσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἠὺχαρίσται τῷ Θεῷ, ἐν τῇ γνωστῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ Β', «ὅτι θαυμαστῶς ἔτι σφίξει Ἐκκλησίαν οὐκ ὀλίγην ἐν Θράκῃ καὶ Ἀσίᾳ καὶ Ἑλλάδι... ἐν τοσοῦτῳ πλήθει ἀσεβῶν καὶ θεοστυγῶν ἐχθρῶν»¹. Ὡστε ἡ ἔλλειπής γνώσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις πολλῶν τότε περὶ ταυτισμοῦ σχεδὸν τῶν δύο ἀρχαίων Ἐκκλησιῶν, Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, ἐν τῇ δογματικῇ διδασκαλίᾳ, τῇ λατρευτικῇ ζωῇ καὶ τῇ ὅλῃ ἐκκλησιαστικῇ δομῇ καὶ διοργανώσει, ἡ σκοπιμῶς καὶ ἐπιτηδεῖως καλλιεργουμένη ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ διδασκομένη ἐν τοῖς θεολογικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις αὐτῶν, ἐν οἷς ἐσπούδασε καὶ αὐτὸς ὁ Λούθηρος μετὰ τῶν πρώτων Μεταρρυθμιστῶν, ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξουθένωσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἡ παρακώλυσις, οἶονεὶ διὰ «σιδηροῦ παραπετάσματος», πάσης ἐπικοινωνίας αὐτῆς μετὰ τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως, δι' εὐνοήτους πολιτικὰς σκοπιμότητας, ἐπέτεινον τὴν ὑπὸ τῶν τελευταίων σύγχυσιν καὶ ἄγνοιαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ συνέβαλλον εἰς τὴν μὴ βαθυτέραν ἔρευναν ὑπὸ τοῦ Λουθήρου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ τῆς ἰδιαιτερότητος αὐτῆς. Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε, ἐκ διαφορῶν ἐκ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς πληροφοριῶν ἐπανανακαλύπτοντες οἱ ἀντιμαχόμενοι τότε ἐν τῇ Δύσει Λουθηρανοὶ καὶ Λατῖνοι τὴν ὑπαρξίς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐπεκαλοῦντο ἐνίοτε αὐτὴν κατὰ τὸν μεταξὺ αὐτῶν θεολογικὸν διάλογον ὡς αὐθεντικὴν «μάρτυρα τῆς ἀληθείας», πρὸς δικαίωσιν μὲν τῶν ἰδίων διδασκαλιῶν, ἀναίρεσιν δὲ τῶν ἀλλοτριῶν, οὕτω δὲ ἡ Δύσις ἤρξατο ἐπανευρίσκουσα

1. Παρ' Ἰω. Καρμίρη, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 20 ἐξ., 30. Ὁμοίως καὶ ὁ θεολογῶν φιλόλογος καὶ φιλέλληνας Μαρτῖνος Κροούσιος, ὁ κάλλιον τῶν συγχρόνων του φροντίζων νὰ μαθῆται περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔγραφε πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίαν Β', «ὅτι πρὸς πλείονων ἐγὼ νομίσας ἐτῶν οὐκέτι τὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐν τοῖς περὶ ὑμᾶς τόποις χώρων ἔχειν, ὕστερον ἔμαθον ἔτι ζῶπυρον Χριστοῦ Ἐκκλησίας οὐκ εὐκαταφρόνητον αὐτόθι λοιπὸν εἶναι καὶ Πατριάρχην, ἄνδρα θεοσεβεῖα καὶ παιδεία διαλάμποντα, προῖστασθαι τούτου». (Turcograecia, Basileae 1584, σ. 410 καὶ 476).

τὴν διδασκαλίαν καὶ τάξιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὡς αὐταὶ εἶχον ἀποτυπωθῆ ἔν τῇ ἀνατολικῇ Ὁρθοδοξίᾳ¹.

Καὶ ὁ Λούθηρος, λοιπόν, θεωρῶν ὀρθῶς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὡς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Πατέρων καὶ ὡς γνησίαν καὶ ἀθθεντικὴν ἐκπρόσωπον τῆς ἀρχαίας ἡνωμένης Ἐκκλησίας², —τῆς ὁποίας συνέχισεν ἀδιακόπως καὶ ἀταλαντεύτως τὴν πίστιν καὶ παράδοσιν καὶ λατρείαν καὶ εὐσέβειαν διὰ τῶν αἰώνων ὡς ἱστορικὴν βιωματικὴν ἐμπειρίαν—, ἐπεκαλέσθη τὴν ἔγκυρον καὶ ἀθθεντικὴν μαρτυρίαν αὐτῆς εἰς πολλὰς περιστάσεις τῆς μεταρρυθμιστικῆς δραστηριότητός του, διαπιστώσας πέντε κύρια σημεῖα συμφωνίας τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς λουθηρανικῆς διδασκαλίας καὶ πράξεως, ἀναφερόμενα εἰς τὸ παπικὸν πρωτεῖον, τὸ καθαρτήριο πῦρ, τὰς ἀφέσεις, τὴν στέρησιν ἀπὸ τῶν λαϊκῶν τοῦ ποτηρίου τῆς θείας κοινωνίας καὶ τὴν γλώσσαν τῆς θείας λειτουργίας. Ἐκ τούτων τὴν μὲν ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων ἀπόρριψιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου ἐγνώριζον οἱ Λουθηρανοὶ ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης χιλιετηρίδος συνεχοῦς πολεμικῆς αὐτοῦ ἐκ μέρους τῶν ἀνατολικῶν, συνεπεία τῆς ὁποίας κυρίως ἐξεργάγη τὸ 867 καὶ ὠλοκληρώθη τὸ 1054 ἡ ἀπόσχισις τοῦ Πατριάρχου τῆς Ῥώμης ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν ἐτέρων τεσσάρων ἀρχαίων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς· τὰς δὲ περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς καὶ τῶν ἀφέσεων ὁμοίως ἐκ τῆς πολεμικῆς τότε τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῆς ἐνωτικῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας καὶ τῆς ἀπαραδέκτου ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων ἀποφάσεως αὐτῆς (1439)· τέλος δὲ τὴν ἀπ' ἀρχῆς συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον κοινωνίαν τῶν ὀρθο-

1. Κατὰ τὸν J. F e c h t e n, Kurtze Nachricht von der Religion der heutigen Griechen etc., Leipzig 1711, σ. 17: «ein jedes Theil der Europäischen Religionen dieselbe (τὴν Ἑλληνικὴν) gern auff seiner Seiten haben und als eine Zeugin der Wahrheit auf seine partie aufführen wollen».

2) Κατὰ τὸν E. B e n z, Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart, Freiburg-München 1952, σ. 16, ὁ Λούθηρος «sieht in der griechischen Kirche die Repräsentantin der alten Kirche, die auch für Luther als die Kirche der Väter eine autoritative Bedeutung behält, wie er denn auch in seinen theologischen Schriften und vor allem auch in den Bekenntnisschriften mit Vorliebe auf die Väter der griechischen Kirche wie Basilius den Grossen und Chrysostomus, zurückgreift und Wert darauf legt, die Übereinstimmung der reformatorischen Lehre mit der Lehre der alten Kirche darzulegen». Καὶ ἐν ἄλλῃ μελέτῃ τοῦ ὁ E. B e n z, Die östliche Orthodoxie und das kirchliche Selbstbewusstsein der Reformation, ἐν: Evangelisches und Orthodoxes Christentum in Begegnung und Auseinandersetzung, hrsg. von E. Benz und L. A. Zander, Hamburg 1952, σ. 110, ἐπαναλαμβάνει, ὅτι «die Griechische Kirche war für Luther in allen seinen Kämpfen immer wieder das klassische Anschauungsbeispiel für die Richtigkeit seiner Reformforderungen und für «die Legitimation seines reformatorischen Anspruchs». Πρβλ. καὶ S t. R u n c i m a n, Das Patriarchat von Konstantinopel vom Vorabend der türkischen Eroberung bis zum griechischen Unabhängigkeitskrieg, München 1970, σ. 231.

δόξων λαϊκῶν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὡς καὶ τὴν χρῆσιν ἐν τῇ τελείᾳ τῆς ἱερᾶς Λειτουργίας τῆς ἰδίας γλώσσης τῶν διαφόρων χριστιανικῶν λαῶν ἐγνώριζον οἱ Λουθηρανοὶ ἐκ τε τῶν οἰκειῶν γραπτῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῆς ζώσης ἐπικοινωνίας αὐτῶν μετὰ τῶν γειτονικῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων λαῶν¹. Οὕτω λοιπὸν διὰ τῶν πενιχρῶν ἔστω περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας γνώσεών του καὶ προσέτι «διὰ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς του μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διεμόρφωσεν ὁ Λούθηρος τὴν οἰκουμηνικὴν σκέψιν του, ἥτις εἶτα ἐκαλλιεργήθη μετ' αὐξούσης προσοχῆς καὶ ὑπὸ τῶν Λουθηρανικῶν κύκλων τῶν γειτνιαζουσῶν πρὸς τὴν Γερμανίαν ἀνατολικῶν χωρῶν»².

Ἀλλὰ δυστυχῶς πέραν τούτων δὲν ἠδυνήθη ὁ Λούθηρος νὰ διεισδύσῃ βαθύτερον εἰς τὸ δογματικὸν σύστημα, τὴν λατρείαν, τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολιτεύμα, τὴν μυστικὴν ὑφήν, τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα καὶ ἦθος, τὴν ἰδιαιτερότητα καὶ τὸν χαρακτῆρα καθόλου τῆς κατ' ἀνατολὰς Ὀρθοδοξίας καὶ οὕτω προσεγγίση αὐτὴν περισσότερον, ἀνοίγων μετ' αὐτῆς εἰδὸς τι διαλόγου. Τούναντίον ἀπέριψε τὴν δομὴν καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, καὶ οὕτως ἀπεμακρύνθη καὶ ἀπὸ τῆς συνεχιζούσης ἐκείνην ἐν τῇ πίστει, τῇ λατρείᾳ, τῇ εὐσεβείᾳ καὶ τῇ πνευματικότητι Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Διὰ ταῦτα δὲν ἠδυνήθη ἢ δὲν ἠθέλησεν οὗτος νὰ στρέψῃ τὸν Προτεσταντισμὸν πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν τῶν Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων, καὶ φέρῃ οὕτως αὐτὸν ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀληθῆ Ὀρθοδοξίαν καὶ τὸν γνήσιον εὐαγγελικὸν Χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε νὰ παραμένῃ πάντοτε δυτικὸς θεολόγος, θεολογῶν διὰ τῶν λατινικῶν κατηγοριῶν σκέψεως, μὴ δυνηθεὶς ν' ἀπελευθερωθῇ πλήρως ἀπ' αὐτῶν καὶ θραύσῃ τὰ δεσμὰ τῆς σχολαστικῆς σκέψεως καὶ μεθόδου. Οὕτω συνεδύασεν ἐν ἑαυτῷ ὁ Λούθηρος τὸν καθολικίζοντα καὶ τὸν προτεσταντίζοντα θεολόγον, ἀγνοήσας τὴν παλαιοχριστιανικὴν παραδοσιακὴν θεολογίαν τῆς Ἀνατολῆς, οὕτως ὥστε νὰ γίνεται ὑπὸ τινων λόγος περὶ «δύο Λουθήρων», τοῦ ῥωμαιοκαθολικοῦ καὶ τοῦ προτεστάντου³. Πάντως ὁ Λούθηρος, ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ

1. Περαιτέρω ἀνάλυσιν καὶ ἐκθεσιν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἐπὶ τῆς καθόλου στάσεως τοῦ Λουθήρου ἐναντι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας βλ. ἐν Ἰ. ω. Καρμίρη, Μαρτίνος Λούθηρος, Ἀθῆναι 1983, σ. 19 ἐξ.

2. K. V ö l k e r, Luther und der Osten Europas. Ἐν «Luther-Jahrbuch» 1933, τ. 15, σ. 136.

3. Πρβλ. π.χ. K. Meissinger, Der katholische Luther, München 1952. W. B e y n a, Das moderne katholische Lutherbild, Essen 1969. R. S t a u f f e r, Luther as seen by the Catholics, London 1967. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς ὑπεστηρίχθη, ὅτι «ὁ Λουθηρανισμὸς δὲν ἀποτελεῖ, ὡς διατείνονται οἱ ὀπαδοὶ του, ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἀρχέγονον Χριστιανισμὸν. Ἀποτελεῖ ἐπανάστασιν ἐναντίον τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐναντίον τῶν «θεῶν δικαίων» τῆς, ἐναντίον τῆς ἀθθεντίας τῆς ἐπάνω εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ πιστοῦ, ἐναντίον τῆς ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀξιολογήσεως τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ

ἀντιπαπικοῦ ἀγῶνός του κατὰ τὴν ἐν Λειψία συνδιάλεξίν του μετὰ τοῦ λατίνου θεολόγου Ἐκκίου (1519) ἐξυμνήσας τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὡς «meliores partem universalis Ecclesiae», προσενεγκοῦσαν εἰς τὸν κόσμον τοὺς περισσοτέρους καὶ ἐξοχωτέρους συγγραφεῖς καὶ ἁγίους (in universa Ecclesia nulla pars dedit plures excellentiores scriptores quam Graeca)¹, περιέργως ἐπελάθετο τούτων βραδύτερον καὶ παρέμεινε ξένος πρὸς αὐτήν. Ὡστε ὁ ἴδιος δὲν ἠθέλησε νὰ γνωρίσῃ τὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ τὸν μυστικισμόν τῶν ἀνατολικῶν Πατέρων, οὓς ἠγνῶει καὶ ὑπετίμα, ἀπορρίπτων τὴν ἀύθεντιαν καὶ τὸ κῦρος αὐτῶν καὶ γενικῶς τὸ κῦρος τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ ὑπερτονίζων μονομερῶς τὴν ἁγίαν Γραφήν, ὡς αὐτὸς ἠγνῶει καὶ ἠρμήνευεν ὑποκειμενικῶς αὐτήν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Λούθηρος ἀπέρριψε τὴν ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ διαφυλασσομένην ἀκαινοτόμητον γνησίαν ἱερὰν Παράδοσιν τῆς ἀρχαίας ἠνωμένης Ἐκκλησίας καὶ τὴν δομὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης, ὡς καὶ θεμελιώδεις δογματικὰς διδασκαλίας αὐτῆς, ἀντικαταστήσας αὐτάς διὰ τῶν «sola scriptura καὶ sola gratia in solo Christo» κ.λπ.², μὲ μοναδικὸν μέτρον πάντων καὶ κριτήριον τὸν ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ λόγον τοῦ Θεοῦ, ὑποκειμενικῶς καὶ τοῦτον νοούμενον καὶ ὀρθολογιστικῶς ἐρμηνευόμενον. Παραλλήλως δὲ πρὸς τὸ sola Scriptura ὑπερετόνισεν ὁ Λούθηρος καὶ τὴν ἐτέραν θεμελιώδη προτεσταντικὴν ἀρχὴν sola Gratia, sola Fide, solus Christus, ἀναπτύξας τὴν περὶ Δικαιώσεως ἰδίαν διδασκαλίαν, ἣν ἐστήριξεν ἐπὶ τοῦ Ῥωμ. 1,17, καὶ κατέστησεν ἀφετηρίαν καὶ βάσιν καὶ κέντρον τῆς ὅλης σωτηριολογικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς διδασκαλίας του καὶ γενικῶς τῆς ὅλης θεολογίας του³, ἀχθεῖς

τῶν ἐπιπτώσεων εἰς τὴν ἰδιοποίησιν τῆς σωτηρίας, ἐναντίον τῆς δικαιώσεως μὲ τὴν τελετουργικὴν τῶν μυστηρίων». (Α. Δ ε λ η κ ω σ τ ο π ο ὄ λ ο υ, μν. ἔργ., σ. 146).

1. Βλ. πιστὴν ἀπόδοσιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τοῦ μεταξὺ Λουθήρου καὶ Ἐκκίου μακροῦ καὶ βαρυσημάντου διαλόγου ἐκείνου ὑπὸ Ἰω. Καρμίρη, Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν «Θεολογία» 34 (1963) 9-21.

2. Βλ. καὶ J. P a n a g o p o u l o s, Luther ausserhalb des Luthertums: Orthodoxe Sicht. Ἐν «Concilium» 12 (1976) 499: «Das absolute Schriftprinzip als «norma normans», die Rechtfertigungslehre als «Kanon der Kanons», wonach Luther selbst den Kanon des Neuen Testaments korrigierte, der masslose Christomonismus, die Verlegung aller Autorität auf das «testimonium internum» jedes einzelnen Gläubigen u.s. w., das alles sind nicht einfach periphere Korrekturen, sondern eben entscheidende Eingriffe in das Wesen des christlichen Glaubens, die der überkommenen Lehre und Praxis der alten Kirche diametral entgegengesetzt sind». Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Die Orthodoxie im Gespräch mit Martin Luther, ἐν H. Geisser, G. Heintze etc., Weder Ketzer noch Heiliger, Regensburg 1982, σ. 192.

3. Κατὰ τὸν καθηγητὴν Μ. Φ α ρ ᾶ ν τ ο ν, «τὸ περὶ «Δικαιώσεως» θέμα ἀποτελεῖ τὸ κέντρον καὶ τὸν κορμὸν τῆς ὅλης θεολογίας τοῦ Λουθήρου, ὅστις, κυρίως ὑπὸ τὴν ὄθησιν τῶν περὶ δικαιώσεως θέσεων του, προὐχώρησεν εἰς μίαν ριζικὴν κριτικὴν τοῦ θεολογικοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ, ἣ ὅποια, τελικῶς, καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἔξοδόν του ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀντίθεσίν του». (Ἡ περὶ δι-

ἐν τέλει εἰς τὴν ἔξοδόν του ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης καὶ εἰς τὴν ἵδρυσιν νέας ἰδίας Ἐκκλησίας ἐν μέσῳ ἰσ' αἰῶνι, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἦτο εἰς τὰς ἀρχικὰς προθέσεις του. Ἠγνόησεν οὕτω τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐν ἣ ἡδύνατο νὰ ἀνεύρη πολλὰ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκζητούμενων, καθ' ὅσον αὐτῇ οὐ μόνον ἦτο ἀπηλλαγμένη τῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς παπικῆς ἀπολυταρχίας καὶ τῶν τοπικῶν καταχρήσεων τῆς Ῥώμης (ἀφέσεις κ.τ.λ.), ἀλλ' ἐπὶ πλεόν εἶχε διατηρήσει ἀσινῆ καὶ ἀνόθευτον τὸν θησαυρὸν τῆς πίστεως καὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαίας ἡνωμένης καὶ οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν μυστικὸν χαρακτῆρα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔναντι τοῦ εἰσχωρήσαντος ἐν αὐτῷ δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ σχολαστικισμοῦ. Συμφῶν δὲ τούτοις πιστεύομεν, ὅτι, ἐὰν ὁ Λουθήρος ἐσέβητο τὴν σταθερῶς ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ δέκα πέντε τότε αἰῶνας διατηρηθεῖσαν ἀναλλοίωτον ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν Παράδοσιν καὶ εἶχε πληρεστέραν γνῶσιν τῆς διδασκαλίας τῶν φορέων αὐτῆς Ἑλλήνων Πατέρων, ἐξ ἄλλου δὲ ἐὰν καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἦτο ἐλευθέρη καὶ ἀκμάζουσα κατὰ τὸν ἰσ' αἰῶνα, θὰ ἦτο διάφορος ἢ ἐξέλιξις τῆς ἐν τῇ Δύσει θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως, ἥτις θὰ ἡδύνατο νὰ στραφῆ καὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολήν, διὰ τινος προσκλίσεως καὶ προσεγγίσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Ὀρθοδοξίαν, ἣ ὁποία ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων εἶχεν ἀποκρούσει τὰς ἑτεροδιδασκαλίας καὶ τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ διεκδικουῦντος ἀπολυταρχικῶς τὸ πρωτεῖον καὶ τὸ ἀλάθητον καὶ τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν καὶ κυριαρχίαν ἐν τῇ οἰκουμένῃ Ἐκκλησίᾳ Παπισμοῦ, καὶ οὕτως εἶχε προπαρασκευάσει ἀρκούντως τὸ ἔδαφος εἰς τὴν Λουθήρειον Μεταρρύθμισιν. Ἡ προπαρασκευῆ δὲ αὕτη συνετελέσθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐμμέσως ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου (χαρακτηριζομένου ὡς «προδρόμου» τοῦ Λουθήρου) καὶ ἐντεῦθεν μακροχρονίου ἀντιθέσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοῦ Παπισμοῦ¹, διὰ τῶν Σταυροφοριῶν, διὰ τῶν ψευδενώσεων τῆς Λυῶνος (1274) καὶ τῆς Φλωρεντίας (1439) κ.λπ., ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ, ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς, καὶ ἰδιαιτάτα τὴν τοῦ Οὐμανισμοῦ, εἰσχωρήσαντος καὶ διαδοθέντος ἐν τῇ Δύσει φιλελευθέρου φιλοσοφικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ πνεύματος αὐτῆς² διὰ διαφόρων ἀγωγῶν καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἐκεῖσε πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) καταφυ-

καίωσεως διδασκαλία τοῦ Λουθήρου καὶ τὸ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐρώτημα. Ἐν: «Θεολογία» 54 [1983] 504, 517 ἐξ.). Πρβλ. καὶ M. B o g d a n n, Die Rechtfertigungslehre Luthers im Urteil der neueren katholischen Theologie. Möglichkeiten und Tendenzen der katholischen Lutherdeutung in evangelischer Sicht. Göttingen 1971.

1. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Δύο Βυζαντινοὶ Ἱεράρχαι καὶ τὸ Σχίσμα τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. (Ἀγγλ. μετάφρ. The Schism of the Roman Church), Ἀθήναι 1950.

2. Βλ. Κ. Γιαννακοπούλου, Βυζάντιο καὶ Δύση. Ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν ἀμφιθαλῶν πολιτισμῶν στὸν μεσαίωνα καὶ στὴν Ἱταλικὴ Ἀναγέννηση (330-1600), Ἀθήναι 1986.

γόντων Ἑλλήνων λογίων, δι' ὧν πάντων ἐπετεύχθη εἰς σημαντικὸν βαθμὸν ἡ ἀφύπνισις τῶν λαῶν τῆς Δύσεως διὰ τε τῆς Πλατωνικῆς ἀναγεννήσεως κατὰ τὸν 16^ο αἰῶνα ἐν τῇ Δύσει καὶ διὰ τῆς προηγηθείσης Ἀριστοτελικῆς ἀναγεννήσεως ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ γενικῶς διὰ τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ¹.

Ἄλλὰ περισσότερον προώθησε τὸν Ὀρθοδοξο-προτεσταντικὸν διάλογον κατὰ τὴν πρώτην φάσιν αὐτοῦ ὁ θεωρητικὸς τῆς Μεταρρυθμίσεως Φίλιππος Μελάγχθων (1497-1560), πειραθεὶς καὶ πρακτικῶς νὰ συνάψῃ θεολογικὸν διάλογον μετὰ τοῦ τότε Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ Β', πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπέστειλε βαρυσήμαντον ἐπιστολὴν μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, τοῦ θεμελιωδেষτάτου συμβολικοῦ βιβλίου τῶν Προτεσταντῶν, πρὸς κρίσιν καὶ ἔναρξιν θεολογικοῦ διαλόγου (1559)². Κυρίως δι' αὐτῶν ἐπεδίωκε νὰ διαλύσῃ τὰς ὑπὸ τῶν Παπικῶν διασπειρομένας ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατηγορίας, ὅτι οἱ Προτεστάνται εἶναι «αἰρετικοί», διαβεβαιῶν ὅτι αὐτοὶ τηροῦσι τὰς ἀγίας Γραφὰς καὶ τοὺς «κανόνας περὶ δογμάτων» τῶν Συνόδων καὶ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ἀποκηρύσσοντες ἅμα πάσας τὰς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατακριθείσας αἰρέσεις. Προφανῶς διὰ τούτων καὶ τοῦ ὅλου περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς του καὶ τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ὁ Μελάγχθων ἐπειράθη νὰ καταστήσῃ καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ Ἀνατολῇ γνωστὸν τὸν Προτεσταντισμὸν, ἐπιτυγχάνων οὕτω προσέγγισιν τινα καὶ ἀλληλογνωριμίαν καὶ συνεννόησιν ἔναντι τῶν «διαβολῶν ὡς πλάττουσιν οἱ ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας Λατῖνου». Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης Ἰωάσαφ, μελετήσας τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον, ἔκρινε σκόπιμον νὰ μὴ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν Μελάγχθονα καὶ ἀνοίξῃ οὕτω θεολογικὸν διάλογον μετὰξὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Βιττεμβέργης. Οἱ πιθανώτεροι λόγοι τούτου φαίνεται ὅτι ἦσαν ἔνθεν μὲν ἢ παντελῆς σχεδὸν

1. Ἐπὶ τοῦ γενικωτέρου τούτου θέματος βλ. Κ. Γ ι α ν ν α κ ο π ο ὕ λ ο υ, ἔνθ' ἀνωτέρω. E. B e n z, Die Bedeutung der Griechisch-Orthodoxen Kirche für das Abendland, ἐν «Θεολογία» 30 (1959) 331 ἑξ., ἔνθα καὶ μακρὰ βιβλιοκρισία ὑπὸ Ἰ. ω. Κ α ρ μ ῖ ρ η, Ἡ προσφορὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ὁ λεγόμενος ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

2. Βλ. Ἰ. ω. Κ α ρ μ ῖ ρ η, Αὐγουσταία Ὁμολογία, ἄρθρον ἐν «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τ. 3, σ. 454 ἑξ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἐπικοινωνίας μετὰξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιττεμβέργης, ἄρθρον ἐν «Ἐκκλησία» 40 (1963) 518 ἑξ., 535 ἑξ. E. B e n z, La Confession d' Augsburg et Byzance au XVIe siècle, ἐν: «Irenikon» 29 (1956) 390 ἑξ. T. h. N i k o l a u, Zur Diskussion über die Confessio Augustana aus orthodoxer Sicht, ἐν «Una Sancta» 35 (1980) 2, 154-168. G. H e r i n g, ἐν «Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik» 31/2 (1981) 830. G. K r e t s c h m a r, Die Augustana greca, ἐν: Kirche im Osten 20 (1977) 11 ἑξ. H. M e y e r, Confessio Augustana, Paterborn 1980.

τότε άγνοια τών έν Κωνσταντινουπόλει περι τών κατά την Λουθήρειον Μεταρρυθμισιν έν τῇ Δύσει, ένθεν δέ ή υπό τοῦ Μελάγχθονος προσέλευσις εἰς τόν Προτεσταντισμόν τοῦ έλληνικῆς καταγωγῆς τυχοδιώκτου ‘Ιακώβου Βασιλικού ‘Ηρακλείδου, έμφανισθέντος τὸ 1561 ὡς πρίγκηπος τῆς Μολδαβίας, και ιδίως τοῦ εκ Κωνσταντινουπόλεως άπεσταλμένου εἰς Βιττεμβέργην διακόνου Δημητρίου Μυσοῦ, ὡς και ή προτεσταντικῆ δραστηριότης άμφοτέρων εἰς βάρος τῆς ‘Ορθόδοξου ‘Εκκλησίας, πρὸ πάντων έν Μολδαβία, τὴν ὁποίαν εἶχαν έγκαίρως καταγγείλει οἱ εκεί ‘Ορθόδοξοι εἰς τὸ Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον¹.

‘Ιδίως ὁ υπό τοῦ Μελάγχθονος προσηλυτισμὸς εἰς τόν Προτεσταντισμόν τοῦ Μυσοῦ και ή χρησιμοποίησις αὐτοῦ ὡς ὄργάνου διὰ τὴν τριαύτην επίσημον ἐπικοινωνίαν μεταξύ Βιττεμβέργης και Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρξε μοιραῖον λάθος, άγαθοῦσα εἰς τὴν άποτυχίαν τῆς ὅλης δυσχεροῦς προσπάθειάς. Καθ’ ὅσον ὁ Μυσὸς έστερεῖτο τών δι’ αὐτὴν άπαραιτήτων μορφωτικῶν και άλλων οὐσιαστικῶν προσόντων, διακρινόμενος διὰ τὸ άνήσυχον και ρευστόν και τυχοδιωκτικόν τοῦ χαρακτήρος του. ‘Ελληνικῆς καταγωγῆς ὢν, διῆλθε τὰ ἔτη τῆς νεότητός του έν Μυσία, ἐξ οὔ και Μυσὸς ἐπωνομάσθη, συνεδέθη δέ και συνειργάσθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν άνδρῶν, ὡς π.χ. διετέλεσε γραμματεὺς «νοτάριος τοῦ ρηγὸς τῆς Μπογδανίας» κ.λπ.². Βραδύτερον μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν έχειροτονήθη διάκονος και ὑπηρέτησεν έν τῷ Πατριαρχείῳ ἐπὶ μίαν τριετίαν. Φαίνεται δέ ὅτι ἔπεισε τὸν τότε Οἰκουμενικόν Πατριάρχην ‘Ιωάσαφ Β’, παρ’ ᾧ διηκόνει, ὅπως χορηγήσῃ αὐτῷ ἄδειαν, ἵνα ἐπισκεφθῇ τὴν γενέτειραν αὐτοῦ, και ἐκεῖθεν μεταβῇ και εἰς Γερμανίαν, ὅπως σπουδάσῃ ἐπὶ τόπου τὰ τῆς μὴ ἐπαρκῶς γνωστῆς έν Κωνσταντινουπόλει θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως έν τῇ Δύσει και ἀναφέρῃ αὐτῷ λεπτομερῶς περι αὐτῆς. ‘Ο δέ Πατριάρχης, ἐπιθυμῶν ν’ ἀποκτήσῃ πληρεστέρας και πλέον ἐξηκριβωμένες πληροφορίας περι τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἐχορήγησεν αὐτῷ τὴν άπαραίτητον κανονικὴν ἄδειαν και εὐλογίαν διὰ τὴν άποδημίαν ταύτην, μετὰ τῆς άνεπισήμου έντολῆς ὅπως μεταβαίνων ἐκεῖσε μελετήσῃ τὴν διδασκαλίαν, τὴν λατρείαν, τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἦθη και ἔθιμα, τὴν ὄργάνωσιν και τὴν καθόλου ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν τῶν Διαμαρτυρομένων και ἐκθέσῃ τὰ πορίσματα τῆς μελέτης αὐτοῦ εἰς τὸ Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον. Οὕτω κατά μῆνα Μάϊου 1559 ἔφθασεν ὁ Μυσὸς εἰς Βιττεμβέργην και ἐφιλοξενήθη παρὰ τῷ Μελάγχθονι

1. Σημειωθῆτω ένταῦθα, ὅτι τὰ περι Μυσοῦ γραφέντα ἀρχικῶς έν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «‘Ορθοδοξία και Προτεσταντισμὸς», σ. 36 ἐξ., διωρθώθησαν και συνεπληρώθησαν, κατόπιν νεωτέρων έρευνῶν, έν τῇ μεταγενεστέρᾳ μελέτῃ ἡμῶν «‘Ο Λούθηρος και ὁ Μελάγχθων περι τῆς ‘Ορθόδοξου ‘Εκκλησίας», ‘Αθήναι 1963, άνάτυπον εκ τῆς «Θεολογίας» 34 (1963) 7 ἐξ. 196 ἐξ., 359 ἐξ., Πρβλ. και Χ ρ υ σ ο σ τ ὀ μ ο υ Π α π α δ ο π ο ὑ λ ο υ, ‘Ιστορία τῆς ‘Εκκλησίας ‘Αλεξανδρείας, ‘Αλεξάνδρεια 1935, σ. 606. E. B e n z, Wittenberg und Byzanz, Marburg 1949, σ. 59 ἐξ.

2. Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, παρὰ Μ. Κρουσίῳ, Turcograecia, σ. 249.

ἀπὸ 20 Μαΐου μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου 1559. Διαρκούσης λοιπὸν τῆς φιλοξενίας τοῦ Μυσοῦ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Μελάγχθονος διεξήχθησαν μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν πολλαὶ καὶ ἐκτενεῖς συζητήσεις, καθ' ἃς ὁ μὲν Μυσὸς ἐξέθηκε τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν, τὴν λατρευτικὴν ζωὴν, τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ δὲ Μελάγχθων ἔπραξε τὸ αὐτὸ διὰ τὴν Λουθηρανικὴν Ἐκκλησίαν, ἐπιδιώξας νὰ προσελκύσῃ τὸν φιλοξενούμενον του εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν, ὅπερ καὶ τελικῶς ἐπέτυχε, λόγῳ τοῦ ἀλλοπροσάλλου καὶ φιλοδόξου χαρακτῆρος καὶ τῶν ὑπόπτων κοσμικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Μυσοῦ. Πάντως ἡ ἐπιτυχία αὕτη τοῦ Μελάγχθονος ἐθεωρήθη ὡς μεγάλης σημασίας, διότι ἐφεξῆς ἐχρησιμοποίησεν οὗτος τὸν προσήλυτόν του ὡς ὄργανον ἀφ' ἑνὸς μὲν συνάψεως φιλενωτικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἐνάρξεως θεολογικοῦ διαλόγου μετ' αὐτοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ Β', ἀφ' ἑτέρου δὲ διαδόσεως τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ μεταφράσεως προτεσταντικῶν συγγραφῶν εἰς τὰς γλώσσας τῶν οἰκούντων τὰς χώρας ταύτας Ὁρθοδόξων, ἃς ὁ Μυσὸς, ἔνεκα τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἐν αὐταῖς ἐκπαιδεύσεώς του, ἐγνώριζεν. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῶν σκοπῶν του ὁ Μελάγχθων ἀνεμόρφωσε, διαρκούντος τοῦ θέρους τοῦ ἔτους 1559, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐν τῷ οἴκῳ του φιλοξενούμενου Μυσοῦ, τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, ἧς τὸ ἀρχικὸν κείμενον εἶχε σχεδιάσει ὁ Παῦλος Δόλσκιος. Ταύτην παρέδωκεν εἰς τὸν Μυσόν, ἵνα τὴν μεταφέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγχειρίσῃ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ Β' μετὰ προσωπικῆς ἐπιστολῆς του¹,

1. Λόγῳ τῆς μεγάλης σημασίας τῆς ἐπιστολῆς ταύτης δημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὸ κείμενον αὐτῆς:

«Τῷ παναγιωτάτῳ Πατριάρχῃ τῆς Ἐκκλησίας Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, κυρίῳ Ἰωάσαφ, σεβασμιωτάτῳ, εὖ πράττειν. Ἄει μὲν ἡ Ἐκκλησία Θεοῦ ἐν τούτῳ τῷ βίῳ, ὡσπερ πλοῖον ἐν κύμασιν, ἐν πολλαῖς θλίψεσι χειμάζεται, νυνὶ δὲ ἐν τῷ νοσερῷ τοῦ κόσμου γήρα μᾶλλον ταραττεται ἢ πάλαι ὅπερ ὀρώντες, πολλαῖς στενάζοντες εὐχόμεθα, τὸν Υἱὸν Θεοῦ κριτὴν ἀπάντων ἀνθρώπων, ὅτι τάχιστα ἐλθεῖν θριαμβεύσοντα, καὶ ξύμψασαν τὴν Ἐκκλησίαν προσάξοντα εἰς τὴν φανεράν τοῦ αἰδίου Πατρὸς συνήθειαν, ὅπου ἐν πᾶσι μακαριοῖς ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἔσεται. Τὰς δυστυχίας οὖν τὰς κοινὰς ἀποδυρομένων ἡμῶν, ἡ τοῦ Δημητρίου διήγησις παραμύθιον τι συνέμιξε, λέγοντος, ὅτι θαυμαστῶς ἔτι σφίζει ὁ Θεὸς Ἐκκλησίαν οὐκ ὀλίγην ἐν τῇ Θράκῃ καὶ Ἀσίᾳ καὶ Ἑλλάδι, ὡσπερ πάλαι τρεῖς ἀνδρας ἐν φλογὶ χαλδαϊκῇ σέσωκεν. Τοιγαροῦν εὐχαριστοῦμεν τῷ ἀληθεῖ Θεῷ, τῷ Πατρὶ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι κρατερᾶ χειρὶ ἐν τοσοῦτῳ πλήθει ἀσεβῶν καὶ θεοσυγῶν ἐχθρῶν σφίζει ποιμνιον αὐτῷ, ὃ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν ὀρθῶς τιμᾶ καὶ ἐπικαλεῖται. Καὶ δεόμεθα αἰεὶ πανταχοῦ συλλέγεσθαι καὶ συγκροτεῖσθαι ἀγίας ἐκκλησίας. Ἐώρακε δ' ὁ αὐτὸς Δημήτριος ἡμετέρας συνάξεις καὶ τῆς διδασκαλίας ἀκροατῆς ἐγένετο. Διηγῆσασθαι οὖν δυνήσεται, ὅτι εὐσεβῶς τὰς ἀγίας Γραφάς, τὰς προφητικὰς τε καὶ ἀποστολικὰς, καὶ τοὺς τῶν ἀγίων Συνόδων κανόνας περὶ δογμάτων καὶ τῶν ὑμετέρων Πατέρων διδασκαλίαν, τοῦ Ἀθανασίου, Βασιλείου,

διαφωτίση δὲ καὶ προφορικῶς αὐτὸν καὶ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτέρους ἐκκλησιαστικούς καὶ θεολογικούς κύκλους περὶ τῶν κατὰ τὴν Λουθήρειον Μεταρρυθμισιν καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς. ‘Ο ἀπεσταλμένος δὲ οὗτος φαίνεται ὅτι ἐσχεδίαζε νὰ παρουσιασθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς κρυπτολουθηρανὸς καὶ νὰ ἐργασθῇ ὑπόουλως πρὸς διάδοσιν τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν μεταξὺ τῶν ‘Ορθοδόξων ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τοῦ ὀρθοδόξου διακόνου. Καὶ ὁ μὲν Μυσός, ἐκπληρῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ Μελάγχθονος, μετέφερεν εἰς τὸν Πατριάρχην (μᾶλλον κατὰ τὸ ἔτος 1560) τὴν Αὐγουσταίαν ‘Ομολογίαν μετὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μελάγχθονος, ἀλλ’ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποκαλυφθῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ἀπάτη καὶ ἡ προδοσία τῆς ‘Ορθοδοξίας ὑπὸ τοῦ Μυσοῦ, ὅστις καὶ κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἀπεκόπη ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ‘Ορθοδόξου ‘Εκκλησίας, ὡς ἀρνητῆς καὶ ἀποστάτης τῆς ‘Ορθοδοξίας¹. ‘Η τοιαύτη ὁμως

Γρηγορίου, ‘Επιφανίου, Θεοδωρήτου, Εἰρηναίου καὶ ὁμοουσύντων τούτοις τηροῦμεν. Τὰς δὲ παλαιὰς βδελυρίας, τὰς τοῦ Σαμοσπτεύως καὶ Μανιχαίων καὶ Μωαμιτῶν καὶ πάντων τῶν καταράτων, οὓς ἀποδοκιμάζει ἡ ἅγια ‘Εκκλησία, διαρρηδὴν ἀποβδελυττόμεθα, καὶ διδάσκομεν θεοσέβειαν εἶναι τὴν ἀληθῆ πίστιν, καὶ ὑπακοὴν τὴν κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἡμῖν ἐπιταχθέντας, οὐ κατὰ τὰς δεισιδαιμονίας ἢ ἐθελοθηρησκείας, ἃς ἀπαιδευτοὶ τῶν Λατίνων μοναχοὶ εὐρήκασιν ἔξω τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Δεόμεθα οὖν, μὴ πιστεύειν Ὑμᾶς, σοφοὺς ἄνδρας, ταῖς διαβολαῖς, ἃς πλάττουσι κατ’ ἡμῶν ἐχθροὶ τινες τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ κατὰ τὸν φυσικόν τε καὶ θεῖον νόμον, ὁμοίως ἀμφοῖν ἀκροᾶσθαι, καὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ συνηγορεῖν, ὡσπερ οἴδατε τοῦτο τὸ ἔργον λατρείαν εἶναι Θεῷ μάλιστα ἀρέσκουσαν.

“Ἐρρωσο σεβασμιώτατε πάτερ. ‘Εν τῇ Σαξωνίᾳ, ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ αψθ’.

Φίλιππος Μελάγχθων”.

(M. C r u s i i, Turcograecia, σ. 559. Ἰ ω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, ‘Ορθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 33-34, ἔνθα παλαιότερα βιβλιογραφία. W o r t u n d M y s t e r i u m. Der Briefwechsel über Glauben und Kirche, 1573-1581, zwischen den Tübinger Theologen und dem Patriarchen von Konstantinopel, Witten 1958, σ. 238-239).

1. Πλεῖω περὶ τῶν κατὰ τὸν Δημήτριον Μυσὸν βλ. ἐν Ἰ ω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, ‘Η πρώτη ἀπόπειρα ἐπικοινωνίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιττεμβέργης, ἄρθρον ἐν “Ἐκκλησίᾳ” 40 (1963) 518 ἔξ. E. B e n z, Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche. Marburg 1949, σ. 71 ἔξ. ‘Εν τῷ ἀνωτέρω ἄρθρῳ ἡμῶν (σ. 536-537) διαπιστοῦμεν, σὺν ἄλλοις, ὅτι ὁ Μυσός, δι’ ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ ἀπὸ 14.1.1560 ἀπεδίωξε νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προδιαθέσῃ εὐνοϊκῶς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ὅπως δεχθῇ εὐμενῶς ἀφ’ ἐνός μὲν τὴν ἀτομικὴν ἀπολογίαν του εἰς τὴν ἐναντίον του κατηγορίαν ἐπὶ προτεσταντισμῷ, ἀφ’ ἑτέρου δὲ τὴν ἐκθεσίον του περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐν τῇ Δύσει Μεταρρυθμίσεως, καὶ μάλιστα περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας ‘Ομολογίας, ἐξαιρομένου τοῦ συμφώνου αὐτῆς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ γενικῶς τοῦ δυνατοῦ τῆς συνεννοήσεως τῶν Διαμχρτυρομένων μετὰ τῶν ‘Ορθοδόξων. Ἀτυχῶς ὁμως, μετὰ τὴν

καταδίκη αὐτοῦ ἔσχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὴν καταδίκην καὶ ἀποτυχίαν τοῦ σχεδίου τοῦ Μελάγχθονος περὶ ἐνάρξεως διαλόγου τινὸς μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιττεμβέργης μέσῳ ἐνὸς τόσον ὑπόπτου καὶ ἀναξιόπιστου καὶ ἀκαταλλήλου ἀνδρός¹. Πάντως φαίνεται ὅτι οὗτος ἦτο ὁ κυριώτερος λόγος τῆς μὴ ἀποκρίσεως τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ Β' εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μελάγχθονος.

Πέραν ὅμως καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ἀποτυχίας του ταύτης ὁ Μελάγχθων, πληρέστερον τῶν ἄλλων συγχρόνων του διαμαρτυρομένων θεολόγων γνωρίζων ἐν τῇ πολυγνωσίᾳ του τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἀρχαίους Πατέρας αὐτῆς καὶ ἐκτιμῶν κατ' ἀξίαν τὴν μεγάλην σημασίαν καὶ βαρύτητα τῆς μαρτυρίας καὶ διδασκαλίας αὐτῆς, ἐπεκαλεῖτο αὐτήν, ὅπως καὶ ὁ Λούθηρος, ὡς «μάρτυρα τῆς ἀληθείας» ἐν τῇ μακροχρονίῳ ἀντιπαραθέσει μεταξὺ διαμαρτυρομένων καὶ λατίνων θεολόγων ἐν τῇ Δύσει². Ὁθεν προσέ-

ἐπιστροφήν του εἰς Κωνσταντινούπολιν, οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχομεν περὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ. Ἀσφαλῶς θὰ ἐνεχείρισε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μελάγχθονος καὶ τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ. Οὗτος ὅμως δὲν ἀπήντησεν, ὡς ἐλέχθη, πρὸς τὸν Μελάγχθονα, οὐδ' ἔκρινε κατάλληλον τὸ μεσολαβοῦν ὅπως ἀναξιόπιστον πρόσωπον τοῦ Δημητρίου καὶ τὸ δημιουργηθὲν δυσμενὲς διὰ τοὺς Διαμαρτυρομένους κλίμα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Μολδαβίᾳ πρὸς ἕναρξιν θεολογικοῦ διαλόγου μετὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὡς ἔπραξεν ὀλίγα ἔτη βραδύτερον ὁ διάδοχός του Πατριάρχης Ἱερεμίας Β' διὰ τῶν περιπτώσεων θεολογικῶν Ἀποκρίσεων του πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργεῖους Λουθηρανούς θεολόγους. Ὁ πιθανώτερος λόγος τῆς σιωπῆς ταύτης καὶ τῆς καθόλου ἔναντι τοῦ Μελάγχθονος καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων γενικώτερον στάσεως τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ νομίζομεν ὅτι ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος προσέλκυσις τοῦ Μυσοῦ εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν καὶ ἡ μετέπειτα φιλοπροτεσταντικὴ ἐκδήλωσις καὶ δραστηριότης τοῦ τελευταίου τούτου, ἰδίως ἐν Μολδαβίᾳ, τὴν ὁποίαν εἶχον καταγγεῖλει εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον οἱ ἐκεῖ Ὁρθόδοξοι, χωρὶς νῦν ὁ Μυσοὺς νὰ δυνηθῆ νὰ ἀποσείσῃ τὸ βᾶρος τῆς κατηγορίας ταύτης καὶ νὰ πείσῃ τὸν Πατριάρχην περὶ τοῦ ἐναντίου. Συνεπεία δὲ τῆς ἐν λόγῳ καταγγελίας φαίνεται ὅτι ἐσημειώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξέγερσις καὶ ἀντιπροτεσταντικὴ κίνησις καὶ κατακραυγὴ κατὰ τοῦ ἀποστάτου Μυσοῦ, ὅστις οὕτω κατέστη ὑπόδικος ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας, ὅφ' ἦς καὶ θὰ κατεδικάσθη εἰς κανονικὴν καθάρσειν καὶ ἀποκοπὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς ἀρνητῆς καὶ ἀποστάτης τῆς Ὁρθοδοξίας».

1. «Ἀναμφιβόλως ὁ Δημήτριος Μυσοὺς ἦτο τύπος ὑπόπτου καὶ τυχοδιωκτικῆς, ὡς πιστοῦται ἐκ τῶν περιπλανήσεων αὐτοῦ ἀνά τὴν Νοτιοσλαβίαν, Μολδοβλαχίαν, Τουρκίαν, Γερμανίαν, Αὐστρίαν, Οὐγγαρίαν, Βενετίαν κ.λπ., ἐκ τῆς συνάψεως ἐν αὐταῖς ὑπόπτων σχέσεων μετὰ διαφόρων ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν προσωποποιήτων, ἐκ τῆς ἀναμειξέως του εἰς πολιτικὰς ἔτι ὑποθέσεις, ἄλλοτε μὲν ὡς «νοτάριος τοῦ ῤηγὸς τῆς Μπογδανίας», ἄλλοτε δὲ ὡς στενὸς συνεργάτης τοῦ Ἰακώβου Ἡρακλείδου Βασιλικοῦ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ 1561-1563 ἐν Μολδαβίᾳ, ἔτι δὲ ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς προσχωρήσεώς του εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν καὶ ἐξ ἄλλων γεγονότων» (αὐτόθι, σ. 519).

2. Πρβλ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθόδοξα καὶ Προτεσταντισμός, σ. 26 ἐξ. Τὸ ὡ α ὑ τ ο ὡ, Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν «Θεολογία» 34 (1963) σ. 11 ἐξ. F. F r a i n k e l, Testimonia Patrum. The Function of the Pa-

φευγε συχνότερον εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων καὶ γενικώτερον εἰς τὴν μαρτυρίαν καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς δικαίωσιν τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν καὶ διδασκαλιῶν. Ἰδίως καταφαίνεται τοῦτο ἐν τῇ Αὐγουσταίᾳ Ὁμολογίᾳ, τῇ Ἀπολογίᾳ αὐτῆς, τοῖς *Locis Communibus*, καὶ τοῖς ἄλλοις, ἰδίως τοῖς δογματικοῖς, συγγράμμασιν αὐτοῦ. Ἰδιαίτεράν βεβαίως βαρῦτητα κέκτηνται αἱ ἀναφοραὶ τοῦ ἐν τοῖς προτεσταντικοῖς συμβολικοῖς βιβλίοις, ὡς π.χ. κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ἔπραξε τοῦτο ἐν τοῖς ἄρθροις X καὶ XXII,4, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς σωματικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ θεῖᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κοινωνίας ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν. Συναφῶς ἐπεκαλέσθη τὸ Α΄ Κορ. 10,16 καὶ τὴν διδασκαλίαν «τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, διότι τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ κανὼν τῆς Λειτουργίας αὐτῆς»; ἐννοῶν τὴν ἐπίκλησιν ἐν τῇ μετουσιώσει τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου¹, καὶ προσεπικαλούμενος τὴν ἐπιμαρτυρίαν τοῦ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας². Καὶ ἐν τῷ ἄρθρῳ XXIV,6 τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ὁ Μελάγχθων προσφεύγει καὶ πάλιν εἰς τὴν πράξιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, διὰ τὴν ἀποκρούσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ ῥωμαιοκαθολικοῦ κλήρου τέλεσιν πολλῶν ἰδιωτικῶν λειτουργιῶν³. Ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἄρθρῳ XXIV,78-93 τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας⁴ γίνεται ἐκτενὴς λόγος περὶ τῆς Λειτουργίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς θείας Εὐχαριστίας ὡς θυσίας, καταβάλλεται δὲ προσπάθεια νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὡς δὴθεν ἀποδεχομένη τὴν γνωστὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν, καθ’ ἣν ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι μόνον θυσία αἰνέσεως καὶ εὐχαριστίας καὶ οὐχὶ καὶ ἱλαστικὴ θυσία⁵. Πρὸς τούτοις ὁ Μελάγχθων, καταπολεμῶν

tristic Argument in the Theology of Philip Melanchthon, Geneva 1961. Ν. Μ α τ σ ο ὑ κ α, Ἡ θέσις τῆς πατερικῆς διδασκαλίας εἰς τὰ συμβολικὰ βιβλία τῶν Λουθηρανῶν, ἐν: «Θεολογικὸν συμπόσιον, χαριστήριον εἰς τὸν καθηγητὴν Π. Χρήστου», Θεσσαλονίκη 1967.

1. Παρὰ Ἰω. Κ α ρ μ ἰ ρ η, Μνημεῖα, τ. Ι², σ. 306. Γενικῶς βλ. περὶ τῶν μυστηρίων π.χ. Die Sakramente der Kirche in der Confessio Augustana und in den Orthodoxen Lehrbekenntnissen des 16-17. Jahrhunderts. Beiheft zur «Ökumenischen Rundschau» 43. Frankfurt am Main 1982.

2. Βλ. Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche, 4 Auflage des Deutschen Evangelischen Kirchenausschusses, Göttingen 1959, σ. 248, 329, 976. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Ἐρμην. εἰς Μάρκ. 14,22, PG 123, 649. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Εἰς Ἰωάν. 10,2, PG 74, 341.

3. Die Bekenntnisschriften..., αὐτόθι, σ. 350.

4. Αὐτόθι, σ. 371-375.

5. Περιττὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἰσχυρισμὸς τοῦ Μελάγχθωνος δὲν εἶναι ἀκριβής, ἅτε τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δεχομένης ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι μυστήριον ἅμα καὶ θυσία, καὶ δὴ οὐ μόνον εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας καὶ αἰτήσεως, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἱλαστικὴ θυσία, προσφερομένη ὑπὲρ ζώντων τε καὶ τεθνεώτων. Βλ. ἀνάλυσιν

τὴν ὑπὸ τῆς Ῥώμης εἰσαχθεῖσαν γενικὴν καταναγκαστικὴν ἀγαμίαν τοῦ Κλήρου, τὴν ὁποῖαν ἀρχειόθεν εἶχεν ἀπορρίψει ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐτόνισεν ἐν τε τῇ Αὐγουσταίᾳ Ὁμολογίᾳ, ἄρθρ. XXIII,13, καὶ τῇ Ἀπολογίᾳ αὐτῆς, ἄρθρ. XXIII,6, ὅτι ἡ ἀγαμία εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰς ἀρχαίας Συνόδους καὶ τοὺς κανόνες¹, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ οἱ Κληρικοὶ ὑπῆρξαν ἑγγαμοὶ καὶ ὁ γάμος αὐτῶν δὲν κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς τις ἀίρεσις².

Ἐκ πάντων τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι οἱ δύο μεγάλοι ἀρχηγοὶ τῆς Προτεσταντικῆς Μεταρρυθμίσεως Μαρτῖνος Λούθηρος καὶ Φίλιππος Μελάγχθων ἔταμον μὲν τὴν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἀγούσαν ὁδόν, ἀλλ' ὅμως ἔστησαν ἐν τῇ ἀρχῇ μὲν αὐτῆς ὁ Λούθηρος, ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῆς ὁ Μελάγχθων, χωρὶς νὰ δυνηθῶσι νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν ἡ πρώτη εὐκαταία συνάντησις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας ταύτης εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἐξ ὧν ἤδη ἐθίξαμέν τινα, ὡς τὴν ἀτελή ἐκ μέρους αὐτῶν γνῶσιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, ἰδίως ἐκ μέρους τοῦ Λουθήρου, τὴν μὴ ἀνέυρεσιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν καταλλήλων προσώπων διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς προσεγγίσεως καὶ συνεννόησεως ἐκατέρωθεν, εἰδικῶς ἐκ μέρους τοῦ Μελάγχθωνος, προσέτι δὲ τὴν παρακμὴν καὶ ἀδυναμίαν τῆς τουρκοκρατουμένης τότε Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἕπως ἀναλάβῃ αὐτὴ τὸ ἔργον τῆς προσεγγίσεως τῶν δύο τούτων κλάδων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἄλλα. Ἐκ τούτων περιοριζόμεθα νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ πρῶτοι μεγάλοι Μεταρρυθμισταί, ἐλαχίστην περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔχοντες γνῶσιν, ἐθεώρουν αὐτὴν ὡς συμμερισθεῖσαν σχεδὸν τὴν τύχην τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας καὶ ἐκλιποῦσαν μετ' ἐκείνης ὀλοσχερῶς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ταυτίζοντες τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, κατὰ τὸ πλεῖστον, πρὸς τὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἡ τελευταία αὐτὴ ἰσχυρίζετο. Πράγματι φαίνεται ὅτι οὗτοι εἶχον λίαν περιορισμένους ὀρίζοντας, μὴ ἐξικνουμένους πέραν τῶν Γερμανικῶν χωρῶν καὶ μέχρι τῆς Ῥώμης, ἀγνοοῦντες τὸν ὀρθόδοξον κόσμον καὶ τὸν ἀνατολικὸν Χριστιανισμὸν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντὶ νὰ ζητήσωσι νὰ ἐπανέλθωσι εἰς τὰς πρώτας πηγὰς καὶ ρίζας τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῆς μὴ θολωσάσης τὰ διαυγέστατα ὕδατα αὐτοῦ Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀπώλεσαν τὴν μόνην ταύτην καὶ ἀσφαλῆ ὁδὸν καὶ περιε-

τῶν ἀνωτέρω συντόμως ἐκτεθέντων ἐν: Ἰω. Καρμίρη, Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν «Θεολογία» 34 (1963) 365. Πρβλ. καὶ Κ. Δουβουνιώτου, Τὰ Μυστήρια τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1913, σ. 123.

1. Die Bekenntnisschriften..., σ. 88, 334.

2. Αὐτόθι, σ. 87, 348.

πληρήθησαν μακρὰν εἰς τὰς ἀτραπούς τοῦ ἀκράτου ὑποκειμενισμοῦ καὶ τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὑπὸ τοιαύτας καὶ ἄλλας δυσμενεῖς συνθήκας ὁ Λούθηρος καὶ οἱ συνεργάται του, ἀντὶ τῆς ἀρχικῶς ἐπιδικωμένης ἐσωτερικῆς ἀνακαινίσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας (in capite et in membris), εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἰδρῦσωσι νέαν οἶονεὶ ἰδίαν Ἐκκλησίαν, κυρίως λόγῳ τῆς ἀπροσδοκῆτως δυσμενοῦς δι' αὐτοὺς καὶ τὰ σχέδιά των ἐξελίξεως τῆς καταστάσεως καὶ τῆς πολιτικῆς τότε συγκυρίας τῆς Εὐρώπης, τῆς ἀναμείξεως τῶν ἰδίου ἐπιδιωκόντων σκοποῦς πολιτικῶν ἡγεμόνων ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς ζητήμασι τῆς Μεταρρυθμίσεως, καὶ τῆς ἀκαμψίας καὶ τῆς ἐν πολλοῖς ἀστόχου ἔναντι αὐτῶν στάσεως καὶ ἀντιδράσεως καὶ πολιτικῆς τῆς παπικῆς Ῥώμης. Ἀγνοήσαντες λοιπὸν τὴν ὑπαρξίν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ μὴ λαβόντες σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἀπομακρυνθῶσιν ἐν πολλοῖς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, ἧς φορεὺς ἦτο καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντοτε ἢ κατ' Ἀνατολὰς Ὀρθοδοξία, ἢ ἱερά Παράδοσις τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Διὰ ταῦτα ἐπαναλαμβάνομεν τὴν ἔκφρασιν τῆς πεποιθήσεως ἡμῶν, ὅτι, ἐὰν ὁ Λούθηρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπομεμακρυσμένοι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀγνοοῦντες τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν αὐτῆς πρῶτοι μεταρρυθμισταὶ καὶ θεολόγοι εἶχον πληρεστέραν καὶ ὀρθοτέραν γνῶσιν καὶ ἐκτίμησιν αὐτῆς, καὶ ἐὰν ἐξ ἄλλου καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν εὐρίσκετο ἐν παρακμῇ καὶ ἤρχετο εἰς στενὴν ἐπαφὴν καὶ ἐπικοινωνίαν καὶ διάλογον μετὰ τοῦ πανταχόθεν βαλλομένου καὶ διωκομένου τότε Προτεσταντισμοῦ, θὰ ἠδύνατο πιθανῶς αὕτη, λόγῳ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς καθαρότητος τῆς διδασκαλίας τῆς καὶ τῆς προσεγγίσεως πολλῶν διδασκαλιῶν τῆς πρὸς τὰς ἀντιστοίχους προτεσταντικὰς (ὧν τινὰς εἶχεν ἐπισημάνει ὁ Λούθηρος), ἔτι δὲ τῆς ἀποστολικῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ ἀρχαιοπρεποῦς διοικητικοῦ συστήματος αὐτῆς, ὡς καὶ τοῦ καθόλου φιλελευθέρου πνεύματος, ὑπ' οὗ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων Ἑλλήνων Πατέρων μέχρι σήμερον ἐμφορεῖται αὕτη, θὰ ἦτο δυνατόν ὁ Λούθηρος νὰ ἀνακόψῃ ἱκανῶς τὴν πρὸς ἀκρότητος καὶ νεωτερισμοὺς ἀκατάσχετον φορὰν τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ νὰ συγκρατήσῃ αὐτόν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς Παραδόσεως καὶ πλησίστιον πρὸς τὸν ἀνατολικὸν Χριστιανισμόν, ὅποτε θὰ ἦτο διάφορος ἢ ἐξέλιξις τῆς Προτεσταντικῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ τελικῶς καὶ ἡ διαμόρφωσις ὁλοκλήρου τῆς Χριστιανοσύνης. Ἀλλά, καὶ παρὰ ταῦτα, πεπείσιμεθα, ὅτι ἡ ὑπηρεσία, ἣν προσήνεγκον ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ὑπῆρξε πολυτιμοτάτη. Διότι ἡ ἔστω περὶωρισμένη ἀναγνώρισις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἡ καθόλου ἔναντι αὐτῆς θετικὴ καὶ φιλικὴ στάσις ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τούτων Μεταρρυθμιστῶν, ὡς καὶ αἱ καταβληθεῖσαι παρ' ἀμφοτέρων προσπάθειαι πρὸς ἐπίση-

μανσιν καὶ χρῆσιν κοινῶν διδασκαλιῶν—συνδετικῶν κρίκων μεταξύ τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ τῆς νεωτάτης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἐχρησίμευσαν ὡς ἀξιομίμητον παράδειγμα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους Διαμαρτυρομένους μέχρι καὶ τοῦ παρόντος. Οὕτως, ἄρα, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Προτεσταντικῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ διὰ τῶν δύο πρώτων μεγάλων ἀρχηγῶν αὐτῆς τὸ πρόβλημα τῶν μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων εἰλικρινῶν σχέσεων ἐτέθη ἐπὶ ἀνωτέρου θεωρητικοῦ κυρίως ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ καὶ ἐξελίσσονται ἔκτοτε αὐται προοδευτικῶς καὶ ὁπωσοῦν ἱκανοποιητικῶς ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐποχῇ ἐν τοῖς πλαισίοις τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, ὡς κατωτέρω ὀψόμεθα.

(Συνεχίζεται)